

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG,
M. J. EISEN, O. LOORITS, J. LUIGA, J. MARK,
J. MÄGISTE, E. NURM, A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-ESIMENE AASTAKÄIK
1927

EESTI KIRJANDUSE SELSTI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1927

XXI AASTAKÄIK

№ 8

„Permi Jago unnenäggu“ a. 1824.

Kadunud ja jälleleitud käsikiri.

Eestikeelse näitekirjanduse vähenõudlik algus ei ole vanem kui pisut üle saja aasta. See võlgneb ühelt poolt A. v. Kotzebue äratatud teatrharrastustele meie maa saksa võimupidajate ja haridusekandjate seltskonnas. Teiselt poolt puutub see kokku balti-saksa intelligentsi kitsamais ringides virgunud huviga orjavate algelanikkude keele ja kommete tundmaõppimiseks, seletamiseks, viljelemiseks. Pärissrahva vabakslaskmise elevused mõjusid vististi kaasa esmakordsete ja möödaminevate näitemängu-katsete sündimiseks halvakspeetud talupoegade keeles.

Kui Kotzebue Saksamaa näitelavadel domineeris veel aastakümneid pärast oma vägivaldset surma Mannheimis 1819, siis oli ta liiatigi siinsel saksa asumaal elades här-rasseltskonna teatritungide sütitavaks ja juhtivaks meist-riks. „Teatrihuvi sädeme, mida meie esivanemais olid toitnud tantsumeistrid ja rändavad komejandid, õhutas ta vaimustusloiduks, luues esiteks silmapaistva asjaarmas-tajate teatri, siis alalise näitelava Tallinnas,“ kirjutas Kot-zebue kohalikust tegevusest 18. ja 19. aastasaja käänul veel 1910. a. kustumatu imestluse õhinal Elisabet Rosen. Sama Roseni raamat „Rückblicke auf die Pflege der Schauspielkunst in Reval“ näitab meile muu seas ka kahe eestikeelse rahvakirjanduse ajaloos tuttava nime osavõt-mist Tallinna Kotzebue-teatrist. Need olid Friedrich Arve-lius ja krahv Peter Mannteuffel. Üks Fr. Arveliuse kir-jutus Tallinna saksa teatri asjaarmastusaastailt teab jutus-tada Kotzebue algatusest R. Z. Beckeri „Noth- und Hülf-sbüchlein für Bauersleute“ eesti keelde toimetamiseks, mis Arveliuse tõlkes ja teatriseltsi kulul 1790 ilmuski peal-kirja all: „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat“. Seda laotati maksuta 10.000 eksemplari küladesse laiali (Fr. Arvelius, „Skizze einer Geschichte des Revalschen Lieb-

haber-Theaters“, ajakirjas „Livländische Lesebibliothek“, 1796, IV:82—85).

Võttis sama Arvelius oma käe peal ette Ramma Josepi õpetlikku lugu selle maa orjarahva keeles koguni dramatiseerida. Nii leidub Tallinna sakste nädalalehes 1794. a. kaks korda kuulutatud teadaanne esimese eestikeelse näidendi ettetellimiseks, mis pidi sisaldama 4—5 trükipoognat pealkirja all: „Ramma Josepi Jubilei, üks rõmo ja õppetusse mäng, ühhes jones“. Oodatud huviosaliste ja toetajate puudumisel ei pääsenud see nähtavasti ilmuma (vrd. „Revalische Wöchentliche Nachrichten“, 1794, nr-id 2 ja 10)¹⁾. Et Tallinna saksa teatriselts teadlikult või tahtlikult midagi oleks ette võtnud eestikeelse näitemängu ellukutumiseks, sellest vaikivad kõik tagasivaated. Samuti ei ole selle kohta silma puutunud mingeid kaasaegseid tunnistusi. Sellegipärast hoovavad ka esimesed eestikeelse näitemängu katsed vähemalt kaudselt Tallinna Kotzebue-teatri allikaist.

1.

Eestikeelse näitemängu esimestest debütidest ei teadnud meie siiaamaani õieti midagi muud peale J. H. Rosenplänteri kinnipeetud lühikeste andmete eestlastesse puutuva kirjanduse bibliograafia katses a. 1832 („Beiträge zur genaueren Kenntniss der esthnischen Sprache“, XX:32—33).

Nimelt teatab Rosenplänter, et Pärnus — lähemalt tähendamata, kus ja kelle poolt — 1816. a. näitemängu oli mängitud eesti talgute motiividel. Selleks oli olnud: „Der Talkus. Ein Lustspiel in 1. Akt von v. Kotzebue und v. Knorring in deutscher und esthnischer Sprache, nebst einem Chor“. 1824. a. oli järgnenud hästi menukas: „Permi Jago unne-näggu. Schnurre in esthnischer Sprache in 2. Aufzügen nach Kotzebue von (dem Schauspieler) P. A. J. Steinsberg“. Siis oli 1829. a. suvel veel elendatud kaht eestikeelset näitemängu-katset laulu ja tantsuga. Trükist ei olnud nende märkmete kirjutaja teadmist mööda ükski ilmunud.

Kõik hilisemad sõnavõtmised eestikeelse näitekirjanduse algusest lähevad samale allikanirele tagasi. Kõik meie teatri ajaloo pärastised tähistajad viitavad tolele udu-tagusele lähtekohale Rosenplänteri järele — Hermann,

1) Selle esimese eestikeelse draamakavatsuse jälile sattumist jagan noore uurija M. Lepikuga, kes Riias Sonntagi paberitest leidis tähelepanu pöörva märkme.

Kampmann ja Ridala oma kirjandusajalugudes, Parmi, Menning, Kärner oma ülevaadetes eesti näitemängu arengust. Enam või vähem kahetsedes on nad pidanud konstateerima nende varasemate esilavastuste aluseks olnud käsikirjade kadumist.

Neil eeldustel järeldas J. Kärner: „Ükski neist näidenditest ei ole tänapäevani alalhoidunud, seepärast on võimatu otsustada, kuivõrra neis oli eesti, kuivõrra saksa verest“ („Eesti näitelava 19. aastasajal“, 1923).

Mis puutub Rosenplänteri bibliograafias tähendatud esimesse lustmängusse „Der Talkus“, siis näib andmete ahtusest hoolimata tõenäoline, et selles palju ei olnud „eesti verest“. On ju selle pealkirjaks küll saksastatud eesti laensõna. Aga teksti autoriteks on mainitud kaks peremeesrahvusest muulast: Kotzebue ja Knorring; samast ühevaatuslikust öeldakse lisaks, et see sõnastatud on olnud saksa ja eesti keeles. Kelle algatusel Pärnus ja missugustes tingimustes etendatud, kes on olnud mängijad, kes näitejuht? Meie ei tea sellest midagi kindlat. Võime oletada Tallinna Kotzebue-teatri puhanguid tollaegses jõukas maakonnalinnas, Rosenplänteri ja Sommeri (Suve Jaani) tegevuskohas. Pärnus lavastatud väikese talgumängu teist autorit von Knorringit tuleb ilmselt samastada Kotzebue külmehe ja Tallinna saksa teatriseltsi tegelase L. J. v. Knorringiga, kes ka ise on ühe trükitud ühevaatusliku „Zwei Vettern für einen“ autoriks. (Vrd. N. Rehbinder, „Die belletristische Literatur der Ostseeprovinzen Russlands“, Tartus, 1853: 31—32.)

Eestikeelse näitemängu algeliseks hakatuseks peetud, muidu vaevalt mälestatav, on „Der Talkus“ meie hilismaid tagasivaatajaid avatlenud hämaras kompavate arvamiste lausumisele. „Selle tegija oli kuulus Kotzebue, kes kaua Eestimaal elades Eesti keelt oli õppinud“ — nii K. A. Hermann oma Eesti kirjanduse ajaloo (1898: 265). Kahju ainult, et ei kõige täielikuma Kotzebue monograafia kirjutaja Rabany ega Recke-Napiersky või Goedeke üksik- asjalised bibliograafilised loendid kõnealuselt ühevaatuslikust ei tea midagi. Ometi loendatakse neis üle 200 Kotzebue lavateksti. Lausa vastuvaieldav on see oletus, nagu oleks Knorring „Der Talkus“ nimelise Kotzebue väikese lustmängu eesti keelde tõlkinud (V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele“, I, 1924: 193). Täpsam on M. Kampmann Rosenplänterit jälgides: „...lustmäng ühes vaatuses, von Kotzebue ja Knorringi poolt Saksa ja Eesti keeles kirjutatud“ (Eesti kirjandusloo peajooned, I,

1912:265). Aga kuidas seda seletada? Kas on Kotzebue Knorringiga koos sepitsenud mingisuguse „Lõbusate talguliste“ visandi eestikeelsete laulude ja kahekõnede vahelepaigutamiseks saksakeelsesse teksti, mida liiga pilla-palla improviseeritud tootena ei ole trükki antud? Või jälle on Vahastu mõisa omanik Knorring oma riigisakslasest käilit mõne ühevaatusliku maaidüllli (nagu „Das liebe Dörfchen“) siinseisse oludesse kohandanud, originaali pealkirja vastavalt muutes, siitmaa rahva keelt ja häält koduse meeoleolu maitseks juurde lisades? Jääb küsitavaks teksti teadmatus tõttu. Igatahes kaldun arvamisele: „Der Talkus“ ei olnud mitte ainult sakste kirjutatud, vaid tõenäoliselt ka saksakeelses ringis mängitud tükiks. (Vrd. K. Menning, Eesti näitemängu ajalugu, Eesti Üliõpilaste Seltsi album VII:212.) Seda vaadet kinnitab üks silma puutunud asitõend aastasaja teiselt poolt. Nimelt on Tallinna saksa teatris veel 19. detsembril 1865 — pärast kolmevaatuslikku janti „Appel contra Schwiegervater“ — päätepalaks antud „Der Talkus“ laulu ja tantsuga, „saksa ja enamasti eesti keeles“. Samas teatrimärkuses on „Der Talkus“ osutatud „Talgo taggatipu“ eelmänguks („Revalsche Zeitung“ 1865 nr. 292). Nagu seda Menningi lühikeses ajaloolises ülevaateski meelde tuletatakse, on „Talgo taggatippu“ ühe teate järele Tallinnas mõisnikkude maapäeva lõpetamise puhul etendatud 1824., teise teate järele 1834. a. Autor tänapäevale tundmatu, tekst meie vaateväljalt hääbunud.

Selles teadmiste videvikus pöördub tähelepanu Pärnus etendatud „Permi Jago unnenäole“ a. 1824. Eestikeelne pealkiri õigustab järeldama, et ka näidend ise oli eestikeelne. Usaldatavalt tõendatud aastaarvu silmas pidades ütleksime: esimene selle maa pärisrahva keeles läbiviidud lavateos. Varasem „Der Talkus“ osutus ju segakeelseks. Kahjuks ei tea „Permi Jago unnenäo“ autorist P. A. J. Steinsbergist tänapäev palju muud, kui et ta oli Tallinna saksa teatri näitlejaks. Olles Kotzebue laenuliseks oma eestikeelse näitemängu asjaarmastuses, on ta oma elukutses vallanud ka suuremaid osi. Nii on ta 1825. a. jaanuarikuus Riia sakste näitelaval esinenud külalisena Schilleri „Die Räuber“ peakangelase Karl Moori osas (M. Rudolph, „Rigaer Theater- und Tonkünstler-Lexikon“, 1890:238).

Asjata on Steinsbergi nime meie tagasivaatajad Hermannist ja Parmist saadik moondanud Steinbergiks.

Kui Pärnus Rosenplānteri andmetel 1824. a. „Permi Jago unnenäggu“ mängiti, siis ilmus seal juba kohalik

saksakeelne nädalaleht, „Pernauisches Wochenblatt“. See teadustab küll Tallinna saksa teatri suvisest külaskäigu-repertuaarist; aga „Permi Jago unnenäost“ mitte sõna. Sama vaikimine ka kahest vähe hilisemast lavastusest rahvalaulude ja tantsuga, mis Rosenplänteri lühikeses eesti-keelse dramaatika loendis märgitud: „Liso ja Ado ehk: Se kawwal peigmees“ ning „Ado ja Liso kihlatuse päew“, 1829. a. Peab oletama eraettevõttelist katsetamist. Tuleb kahelda, et „Permi Jago unnenäggu“ Pärnus oleks ette kantud elukutselise ansambli poolt.

Aga küllap elukutseline Steinsberg ise oli oma eesti-keelse kometi uudise näitejuhiks arvatavate asjaarmastajatega etendust andes. *Mutatis mutandis* samuti nagu „Liso ja Ado“ armustseenide lavastajaks Pärnus oli Tallinna näitleja C. Klemm. Vähest valgustust viimatimainitud operetitaoliste asjakeste ettekande tingimustesse heidab ikka sama Rosenplänter järgmise lisamärkusega: „bei Anwesenheit der Revalischen Schauspielergesellschaft in Pernau vorgestellt, und zwar von Hr. Klemms Kindern“ („Beiträge“, XX : 33). Siin tuleb ilmselt mõelda neid Pärnu kodanikkude lapsi, kes 1829. a. suvel näitleja C. Klemmi juures tantsutunde võtsid. Tallinna näiteseltskonna külaskäik suvises Pärnus kestis harilikult poolteist kuud, ja tähendatud aastal lahkus Klemm sealt Tallinna alles septembrikuu lõpul (vrd. vastavaid kuulutusi „Pernauisches Wochenblatt'is“ 1829). Kujutledes „Permi Jago unnenäo“ mängijaiks täisealisi huviosalisi ei oma meie praegu mingisuguseid andmeid selle tüki lavastamise kohta avalikus teatris. Kui Rosenplänter teatab, et seda on esitatud suure menuga („mit grossem Erfolg“), siis on mõned meie pärastised kirjandusajaloolased siit järeldanud: „rahva suureks rõõmuks“ (Hermann, Kampmann). Nii avatlev kui ka oleks kaasakistud vaatajaiks ja kuulajaiks mõelda näit. Pärnu augustilaada üldsust, ei ole aja vahekatet kergitatud selle väitmiseks.

„Permi Jago unnenäo“ küsimus ei piirdu sellega. Nagu tuttav, on J. V. Jannsen aastat viiskümmend hiljem, „Vanemuise“ näitelava alguspäevil, Tartus sepitsenud samanimelise näidendi: „Pärmi Jaagu unenägu“. See oli „lustimäng 3. vaatuses“, ja seda on „Vanemuises“ esmakordselt etendatud 1. juulil 1873. a. Ühe traditsiooni järele olla Jannsenil kasutada olnud ta Pärnu eelkäija käsikiri. Kui nii, siis ei oleks varasem „Permi Jago unnenäggu“ mõjuta jäänud ka eestlaste rahvusliku ärkamise näitemängu arengusse. Aga nii Steinsbergi kui Jannseni

käsitraditsioonid osutusid aastasaja lõpul kadunuks. „Vanemuise“ raugenud asutaja lavatekst joodiku talupoja seiklustest oli siiski omakorda tõuke andnud uueks jäljenduseks: „Pärmi Jaagu unenägu, näitlus rahva elust lauludega ja tantsudega kolmes järgus. J. V. Jannseni järele P. Grünfeldt, Tartus, 1892“. Selle käsitraditsiooni olemasolu märkis 1902. a. Menning (E. Ü. S. album VII: 212).

Mis puutub Jannseni kirjutatud „Pärmi Jaagu unenäosse“, siis on seda lustmängu üsna üksikasjaliselt referentide „Eesti Postimehes“ 1873 (nr-id 36, 37, 38). Pärmi Jaagu põhjas tundis juba K. A. Hermann ära „vana jutu“. Tõepoolest on see Jannseni lavateos üheks dramatiseeritud teisendiks sama rahvusvahelise lookese rännakus, mis 18. aastasajal meiegi rahvakirjandusse oli jõudnud Willmanni „Jonud talupoja“ kujul (Fr. W. Willmann, „Juttud ja Moistatused“, 1782). Joobnud kehvikuga mängitakse kometit: pärisähärra soovil kantakse ta ülimuslikku toredusse; kui ta ärkab, teenitakse ja austatakse teda kui härrat. Ta arvab enmast taevast olevat. Oma näilises hiilguses prassima hakanud, ärkab ta uuesti endises olukorras. Selle mitut moodi teisendatud faabula igivana sugupuu ulatub Euroopa nüüdisrahvaste ringist idamaale, „Tuhandesse ja ühte öösse“ (292. öö j. j.). Ilmudes eri keeltes ja versioonides on joobunud kerjus, katlapaikaja või talupoeg härrana olnud ka Euroopa näitekirjanduses korduvaks süžeeks. Taani teatri põhjendaja Ludvig Holbergi sule all on ebahärraks moondatud talupoja motiivistik teatavasti saavutanud selle *chef-d'oeuvre*'i kuju, mille nimeks on *Jeppe paa Bjerget* („Mäeotsa Jeppe“, 1722).

Aga mitte Holbergi viievaatuslik *Jeppe paa Bjerget* ei leidnud teed siia Läänemere hariduslikule tagamaale. Baltisaksa haridusprovintsi ja teatrioludesse sobis loomulikult hõlpsamini kui Holbergi tülise komöödia selle kergevõtte-line jäljendus, Kotzebue kahevaatuslik „Der Trunkenbold“ („Lakard“, 1805).

Kui pöörduda Jannseni „Pärmi Jaagu unenäost“ püsinud „Eesti Postimehe“ referaadi poole, siis tuleb see küll Kotzebue dramaatilise nalja käiku mitmeti meelde. Jannseni kaotsiläinud näidend oleks nagu tõesti olnud Kotzebue laenuks. Nagu oleks. Ja ei oleks. Temaatiliste motiivide sarnasus on ühtlasi piiratud tunduvate lahkuminekutega faabula kokkupanekus. Üheks silmapaistvamaks erinevusjooneks on näit. see, et Kotzebue „Der Trunkenboldi“ intriigi osalistele parun Hasenschreckile ja tohter Pamphiliusele vastavaid tegelasi Jannseni „Pärmi Jaagu

unenäos“ ei esine. Teiste sõnadega: referaadi järele otsustades jäi mõisahärra Jannseni lustmängus nägematuks; ta tuju joodiku talupoja õpetamiseks saadeti täide ainuüksi teenijate kaudu. Pärishärra laval nähtava osa väljajäämise kõrval peatab teadlevat tähelepanu veel rida muidki tunnuseid, mida otsekohe tuletada ei saa Kotzebue „Der Trunkenboldist“. Kui Jannseni Pärimi Jaagu kometit võrrelda mõne teise tuttava teatriteosega, milles vaest joodikut härraks narritakse, olgu selleks siis Holbergi *Jeppe paa Bjerget* („Mäeotsa Jeppe“) või Shakespeare'i *The Taming of the Shrew* („Kangekaelse taltsutamise“) eelmäng, siis paljastab niisugune kõrvutamine tegelaste koosseisus ja intriigi arengus ülesillutatamatuid vahekaugusi meie vana „Vanemuise“ lavatekstist.

Siduvate andmete puudumisel selle „Pärimi Jaagu unenäo“ kirjanduslikust allikast oleks nagu vabadus palju kirjutada Jannseni inspiratsiooni sundide arvele. Aga ei omanud ju ei teosemotiivide leidmises ega nende süzeelises kokkupanekus isa Jannsen kaugelt mitte sama algupärast andi nagu puhtkeelises väljenduses. Nõnda pidi küsimärgi alla jääma, kuivõrra Jannseni jandi kõrvalekaldu-mised Kotzebue „Der Trunkenboldist“ olid ta enese omanduseks ja kuivõrra võimalikult ettetöötatud juba Steinsbergi „Permi Jago unnenäos“ a. 1824. Muidugi, tutvus tolle Pärimi Jaagu varasema viirastusega tohiks hubane olla ka väljaspool jälleilmumist vana „Vanemuise“ näitelaval, tere-tulnud iseene pärest, vaadeldav suhtes Kotzebue kirjan-dusliku eeskujuga.

2.

Seda huvitavam oli nende ridade kirjutajale tänavu suvel jälle leida „Permi Jago unnenäo“ teile teadmatuile soorunud käsikiri.

Hiljuti oli ülikooli raamatukogu Tartus omandanud paar J. V. Jannseni omaks peetud käsikirja, mõlemad näidendid. Üks neist kannab pealkirja: „Miljonär vangis ehk kihlvedu 5000 rubla pääle“. Teise kaanelehele on kirjutatud: „Permi Jaago Unne-näggu“. See kaustik sisaldab 30 nummerdamatut lehekülge. Aastaarv puudub.

Juhuse saanud viimatimainitud käsikirja lähemaks silmitsemiseks, lugesin seesmisel palelehel:

„Permi Jago unnenäggu.
Eine Posse in 3 Abtheilungen.“

All mänguosaliste nimestik. See piirdub nelja lavategelasega. Otsekui tegelaste koosseis väikese asjaarmastajate ringi jaoks:

„Permi Jaak ein Bauer
Liiso dessen Weib
Hans Bedienter
Maddis ein Krüger“

Võrreldagu sellega Jannseni Pärimi Jaagu etenduse kuulutust („Eesti Postimees“ nr. 26, 1873):

„Pärimi Jaak, talu pobellk Hans, mõisa toapois
Liisu, tema naene Kaarl, mõisa kutsar
Mats, Lämu kõrtsmik Anken, mõisa toatüdruk

Marikhen, mõisa köögitüdruk.“

Hoolimata kummagi tegelasloendi tähelepandavast osalisest sarnasusest oleks „Permi Jago unnenäo“ käsikirja juba esimesel pilguheitmisel ebatõenäoline pidada mingisuguseks Jannseni visandiks. Käsikirja välimus (käekiri, tint, paber) erineb silmatorkavalt Jannseni autograafilistest mälestusmärkidest ja näikse neist märksa vanem olevat. Samuti vihjavad saksakeelsed lisa- ja vahemärkused eesti-keelses tekstis meie haridusolude varasemasse balti-saksa järku. Juhatab kaugemale 19. sajandi 70-date aastate taha ka teksti ebajärjekindel ja taoti saksikum õigekirjutus kui kirikukeelest päritud vana kirjaviisi koolinormid ja selle kirjaviisi viimsete mohikaanlaste harjumused (nii vahelduvad siin „Jaak“ ja „Matz“, „Liiso“ (resp. „Lieso“) ja „Liso“, „lurjus“ ja „lurgus“, „se on ea neou“ ja „se tennane unnenäggu olli hea küll“). Mis puutub „Permi Jago unnenäo“ grammatikasse ja süntaksisse, siis ei oleks siin nagu päriseestlasega tegemist. Vaevalt oleks sünnipärase eestlase loomulik keeletundmus võinud rahvamurraku taotlust ühendada nii ebaomaste germanismidega (näit. „minno wanna Mamma, soadab mind sinna, mõnni tühja krami ja asja pärrast“, „minna kuulsin ned taewa inglid pillide ja Posaunitegga“, „Liiso soab aus praua“ jne.).

Lühidalt, terve rida tunnuseid kõneleb selle poolt, et oleme valgele saanud Rosenplänteri bibliograafias tähendatud näidendi a. 1824.

Vaadeldava käsikirja palehel on kellegi poolt pealkirja alla pliiaatsiga juurde kirjutatud: „Von P. A. J. Steinsberg, Schauspieler“. Meelde tuletades Rosenplänteri „Beiträge“ XX vihus antud ühtepidavat teadet ei jää vist aset kaksipidi mõtlemisele ka selle kohta, kellele jälleleitud „Permi

Jago unnenäggu" attribueerida. Olulist kahtlust ei ärata igatahes järgmine väike vasturääkimine andmetes: „nali kahes vaatuses Kotzebue järele“ Rosenplänteril, „jant kolmes järgus“ kõnealuse käsikirja otsikus. Tõenäoliselt tsiteeris Rosenplänter — kaheksa aastat pärast „Permi Jago unnenäo“ etendamist — mälestuse järele. Vastav saksakeelne eeskuju „Der Trunkenbold“ oli: „eine Schnurre in zwei Aufzügen“. Võis mälestuses hõlpsasti analoogiline kujutelm tekkida ka eestikeelse jäljenduse vaatuste jaotusest. Sellast oletust toetab liiatigi ettenähtud lavamuutus Kotzebue kometi teise vaatuse keskel, vaheaja varumine ebahärra tagasitoimetamiseks kõrtsi ukse ette. Steinsberg on tolle tagasimoondumise eraldanud kolmandaks vaatuseks, tõi küll, piirdudes ainult kahe janti lõpetava etteastega.

„Permi Jago unnenäo“ ülesehitust lähemalt võrreldes laenuandja lavaseptsusega märkame Steinsbergi järelkujunduses dramaatiliste võtete läbikaudset lihtsustamist ja kokkutõmbamist. Nii kannab Kotzebue moondatud talupoja intriigi 6 tegelast ja ta komet on arendatud ühtekokku 17 etteastes; Steinsberg katsub läbi ajada 4 tegelase ja 13 etteastega. Selle kokkutõmbamise tulemuseks on Kotzebue kriikaliseimate lavaeffektide kärpimine ja muutmine. Steinsberg on üle võtnud „Der Trunkenboldi“ juhtivad konstruktsioonimotiivid; ta on laenanud oma eeskujult tegelasi, aga on neid ka välja jätnud ja teisiti seadelnud; ei saa ütelda, et ta oleks lausa tõlkinud. Kui Kotzebue „Der Trunkenbold“ oli vabalt ümbertöötatud Holbergi Jeppekomöödia järele, siis on Steinsbergi „Permi Jago unnenäggu“ vabaks Kotzebue jäljenduseks.

Seda tõendab eestistatud lakardi kõrvutamine allikteosega. „Der Trunkenboldi“ algtrüki kättesaamatuse tõttu Tartus olen tarvitanud Kotzebue kogutud teoste posthuumset väljaannet: Theater von August v. Kotzebue, XVIII, 1841, Leipzig-Wien. Ei ole teada, et kõrvaliseks jäänud „Der Trunkenbold“ pärast oma esimest ilmumist oleks läbi käinud mingisugustest redaktsioonilistest muudatustest.

Võtame „Permi Jago unnenäo“ esimese etteaste. See vastab „Der Trunkenboldi“ esimesele ja teisele stseenile. Steinsbergi Permi Jaago ja tema naise Liiso ettekujundatud teisikuiks Kotzebuel on Barthel ja Anne. Ühiseks lähtekohaks on kummaski kometis joodiku mehetossi ja valju eide kontrastimine, kõrtsikiusatuste eest hoiatatud lakardi asjatalitusele linna saatmine. Kummagi koomilises kavatsuses on naine mehe peaks ja kukru käsutajaks: ei saa teele kohendatud mehike oma kuiva kõri karastuseks üle-

arust krossigi jootraha kaasa. Aga nende omaksvõetud komponentide uus kokkupanek Steinsbergi versioonis läheb üsna tublisti lahku Kotzebue käändudest. Kotzebue süstab hoosse küüraka mehe ja riiaka naise suhte jandiks mängitamisega. Sekelduse sissejuhatus Steinsbergil on tagasihoidlikum, heakohtlasem, vähem karikeeritud; linnakäigule sihtiv situatsioonikujutus on selle asemel rikastunud külainimeste elu-olule omasemate joontega. Paar tekstikatket kummagi algusest:

Anne (stösst Bartheln vor sich her). Heraus, Faulpelz!

Barth. Aber, liebe Anne, du treibst es doch auch zu arg mit mir. Der Herr Pfarrer hat gesagt: ich soll dein Herr sein.

Anne. Da hätte der Herr Pfarrer wohl etwas Klügeres sagen können. Du lieber Gott! wenn du Herr im Hause wärest, du hättest längst dein Weib und deine Kinder um eine Flasche Branntwein verkauft.

Vahetu aimu andmiseks „Der Trunkenboldi“ ja „Permi Jago unnenäo“ ekspositsiooni arengust olgu kõrvutatud pisut pikem pala:

Anne. Mach fort, dass du in die Stadt kommst. Ich brauche Seife, hörst du? Zwei Pfund. Hier hast du Geld. Aber das sag' ich dir, dass du mir unterwegs nicht Maulaffen feil hältst! Dass du mir längstens in drei Stunden wieder hier bist.

Barth. In drei Stunden soll ich drei Meilen gehen?

Anne. Wer heisst dich gehen? Laufen sollst du. Wenn du zu rechter Zeit wieder kommst — du weisst, ich habe noch ein Fässchen im Keller

Barth. Sauer Bier, ich weiss.

Anne (gibt ihm einen Puff). Tropf! Die Liebe macht Alles süß. (Sie droht.) He! ist's etwa nicht wahr?

Barth. Ja ja ja! Du hast ganz vollkommen Recht. Süß wie Zucker.

Liiso: Sedda minna sinnule kinnitan, Jaak, et sa illuste wisi perrast koik se kraam, mis ma sinnule nimetasin, mulle linnast tood, — ja lasse ennast mitte petta. Need kaupmehhed ja poe-poosid, on sured kelmit, ühhe leihhe tubaka est, nemad pettawad poole rubla cest; na samoti kui meie söbber Ilwes — üks sööma aeg maksab ikke üks leisikas linnu.

Jaak. Erra karda, mis sa minust arwad, — mina olle mitte ni rumal, kui ma wälja paistan.

Liiso. Minna annan selle tarwis sinule üks rubla lubi rahha,¹⁾ — agga — ärra jo mitte wanna wisi järrele.

Jaak. Armas Lisokenne, sina räkid nenda et ma ilm mind lakko-koeraks peab; — ja peale sedda olled sinna mulle ni arro kätte andnud, et mit üks koppiikas wina tarwis ülle jäeb, —

Liiso. Se olle ka mitte tarwis, minna tunnen sind wennike — egga sul ühhe suu talst ei soa.

Jaak. Sinnu oigus, — agga kui ennam olle, ma wöttan ka ühhe suu tääwe wasto — pal kulla sukru Lisokenne, anna weel paar koppi-kad tee rahha.

Liiso. Ei mitte üks poluska! — kul sinna koik asjad illuste kojo tood, ehk siis soab üks klaas wina anda —

1) Iubiraha — paberraha.

Nagu näeme, jälgib „Permi Jago unnenäo“ ekspositsioon oma kirjanduslikku allikat vabalt ja jagusasti omapäraste kõrvalekaldumistega. See ilmub muu seas ka linna saadetavale joodikumolule ülesande määramises: „kaks naela seepi“ käskis Kotzebue Anne tuua ühtepidavalt Holbergi komöödiaga; „nelja kümne koppika eest üks paar pastlad, kolme kümne koppika eest punast värwi, kahe kümne est kübbara musta, ja kümne eest marjad“, arvutab Steinsbergi Permi Jaak.

Vaadeldes edasi järgnevat joomaseikluse dispositiooni. Ei pääse lähemast külakõrtsist mööda Kotzebue lakard Barthel — koputab naabri Matsi kõrtsiuksele meie Permi Jaak. Steinsbergi esimese vaatuse teine, kolmas ja neljas etteaste kordab peajootes samalaadilist kõrtsmikult võlgu nurumise, teeraha ärajoomise, naise kartuse, tuju tõusmise ja purjajäämise lugu nagu see „Der Trunkenboldi“ esimese vaatuse kolmandas, neljandas, viiendas ja kuuendas stseenis on ettekujundatud. Jaago ja Matsi kahekõned liiguvad üsna lähedas rööbasjoones Kotzebue Bartheli sõnavahetusega viinavader Jakobi juures. Nii kohe joodiku ja kõrtsmiku kohtamisel:

Barth. Guten Tag, Gevatter Jakob.

Jak. Sieh'da, Freund Barthel.

Barth. Gib mir für einen Groschen Brantwein.

Jak. Recht gern! gib mir nur erst den Groschen.

Jaak. Terre omikust, wanna wadder, too mulle üks suu teis wina.

Matz. Kas sull on ka raha?

Kotzebue joodiku ja kõrtsmiku karakteristikasse ei ole Steinsbergi versioon lisanud uusi jooni. Küll on aga kõrtsisõbra mustale tahvlile kirjutatud võlaarvud eesti keelde ümber pandud kriipsudeks kapi uksele („seal on need kipsud jubba wäga rohkeste“). Steinsbergi algupärasemaks lisanduseks joomaseikluse dispositioonis on kavala Matsi nõu- anne tarbeasjade osturahaga purjutavale Jaagule: „Kule ütle Liisole, kui temma sedda rublat pärrib, et sa olled tend linnas rendi peale pan'dnud — Uindi jures —“. Selle hea nõuga aiduraidutab, taarub ja kukub purjus Jaak viimati sorakile: „Uint on bankrott — Uind on bankrott!“ Tähelepanav, et Steinsbergi — või tema kometi tellija — maitseks on olnud ainult joomapahe ja naisekartliku kuraasivõtmise pildistamine. Eestistatud lakardil puudub tüsstatud abielumehe koomiline lisailme: mingit kiimalist kõstrit või koolmeistrit ei hiili ta koju jäänud naise juurde nagu Kotzebue ja Holbergi vastavate kometite sekelduspingelises kompositsioonis.

„Der Trunkenboldi“ esimese vaatuse kolme viimase stseeniga võrdub ja on võrdumata „Permi Jago unnenäo“ viies ja kuues etteaste. Alkoholiuimastuses uinunud joodiku leiab kõrtsi ukse eest ta naine. Aga kui Kotzebule nutma puhkenud Anne sealsamas viha pärast turtsatab ja jommis magaja kaineks kohendamiseks kipub nuudi järele, millega ta oma meest ennegi meisterdanud, oskab Steinsbergi Liiso ärkamatu Jaaku raputades ainult nutta ja haletseda. Pöörde sellesse mahajoonud teomehe situatsiooni ummikusse toob Kotzebuel parun Hasenschrecki ilmumine kahe jäägriga, Steinsbergil toapoiss Hansu saabumine nähtavalt esinematu von Hasenschrei käsul. Head nahatäit soovib raiskuläinud teiselepcõlele nüüd Steinsbergi Liisogi oma häda kurtes. Aga otsustav on pärishärra intriig lakardit lasta mõisa kanda ja teda vabahärraks narrimise läbi joomapahest parandada. Selle pöörde efekt tuhmub Steinsbergil parun Hasenschrei lavastamise vältimise tõttu. Vähemaks dramaatiliseks kahanduseks Kotzebue kompositsiooniga võrreldes on vabahärraliku tuiksoone katsuja tohter Pamphiliuse kaotamine järgnevas vaatuses.

Eesriide kerkimine teise vaatuse kohalt näitab moondatud talupoja ärkamist lossis. Kotzebuel Holbergi järele paruni sängis, Steinsbergil tugitoolis. Kuivõrra „Permi Jago unnenägu“ siin jälgib „Der Trunkenboldi“ ülesehitust ja sõnastuslaadi, seda illustreerigu hämmastunud ärkaja monoloog eemalt kostvat muusikat kuulates:

Barthel. Lieber Gott! was soll denn das vorstellen? Wie bin ich zu all' der Herrlichkeit gekommen? Träume ich etwa? — Wo ist mein Haus? Mein Weib? Und ich selber, wo bin ich denn? (Er ruft leise) Anne! Anne! — Vermuthlich hat mich gestern der Schlag gerührt, da bin ich gestorben, und heute bin ich ohne meine Schuld im Himmel. — Aber ich lebe ja noch? Ich fühl' es ja an meinem Rücken, dass ich noch lebe — Zwar, wenn ich wieder den Schlafrock betrachte, den vermuthlich der heilige Peter hergeliehen hat, — und wenn ich die Musika höre von den holden Engelein — so merke ich wohl, dass ich mausetodt bin — jedoch selig entschlafen.

Jaak. Mis kallid pillid minna kulen? — (sieht sich erstaunt um). Kus minna ollen? — Mis illus tubba se on? — se ond üks saksa maja. Mis minust ond nüüd saanud? — Mis kallid sidi rided minno seljas? — Jummal andku mino pattud andeks. — Minna ollen wist ärra surnud. — Oh! kallis pühha walm! — Minna ollen nüüd taewas — minna kuulsin ned taewa inglid pillidega ja Posau-nitegga. — Sedda minul meeles, et ma Matzi jures wina wötsin — wisseste ollen minna wägga roh-keste tend sanud ja ollen omma pattu sees ärra surnud! — (weint) ui, ui — mis minno armas Liiso üttleb, kui temma mind surnud leiab! Oh! minul ond wägga alle meel, mo kallist Liisod mahha jätta!

Teine vaatus eeldab mõlematel autoritel dramaatilist hari-
astet. Aga Holbergi *Jeppe paa Bjerget* teise vaatuse vastu
ei saa neist kumbki. Mäeotsa Jeppe mõttekujutus puhkeb
paruni sängis ärgates leidlevaks ja lennukaks monoloogiks.
Holbergi draama kuulsaimaid tõusukohti on just ta moon-
datud talupoja pohmeluses aimlevad eneseusutlused: kas
see on kõik unes või ilmsi ja kas ta on elus või surnud;
kui teise maailma õndsuses, kuidas siis ta janu nii kõrbev
ja miks ta nii õudselt üksi ülendatud hiilgusse? Permi
Jaago imestuse avaldus on originaalist nõrgema ja lame-
dama järelkaja järelkajaks.

Kogu harimatu joodiku härrastlemine Kotzebue-Steins-
bergi viies visandlikus stseenis peab muidugi jääma hoopis
hõredamaks kui Holbergi kahes täiuslikus vaatuses. Nõnda
ei moodusta Permi Jaago ebaparanlik esinemine ja käitu-
mine ei situatsioonikoomikas ega karakteristikas küllalt
hoogsat dramaatilist hariastet, küllalt jõulist tõusu.

Igatahes kustutab meie von „Asenrei“ oma kanget janu
ja isu lossis varsti mehemoodi napsitades ja „pristikud“
põske pistes. Mõnulev joomakirg on sama naljajunkruks
moondatud Mäeotsa Jeppel, Barthelil, Permi Jaago!; eri sor-
tide maitstes osutub Permi Jaak kanguse sõbraks. Aupaklikult
serveeritud viinauimas ja võimujoovastuses kodunevad tema
talupoegsed loomusunnid vähehaaval ikka julgemaks oma
paruniosas. Kõnealuse teise vaatuse neljandas etteastes
käseb ta juba, et toapoiss Hans oma saapad jalast tõmbaks
ja tema jalga paneks. See detail vastab Kotzebue talu-
pojast paruni sõrmuse käsutamisele kammerteenri sõrmest.
Kubja Rein peab meie purjutava naljajunkru määrust
mööda saama kuuskümmend kepihoopi. See teomehe
hingeeluline motiiv puudub Kotzebue Barthelil. Küll aga
on kanaaria sekki lakkunud Mäeotsa Jeppe valmis kupja
oma käega üles pooma. Ons Steinsberg vahetult tuttav
olnud ka Holbergi komöödiaga? Selle oletamiseks ei ole
muid ja tõendavaid tunnuseid.

Üheks Kotzebue poogitud lisajooneks lossis prassiva
talupoja karakteristikasse on halbade mälestuste segamine
valjust eidest õrnemate ühtekuuluvuse tundmustega. Steins-
bergi versioonis on peadpööritava hängangusse hukutatud
joodiku abieluline ustavus veel rohkem alla kriipsutatud.
Kui härrastleva Mäeotsa Jeppe naissuhtesse narrimise tule-
museks on ta kiusatusse langemine, siis ei hooli Kotzebue
Barthel palju ettepetatud suurtsugu pruudist preili von
Schneegansist. Ta ei keeldu mitte ainult oma ägeda eide
kantsiku kartuse pärast: ta leiab, et ta Anne on ikka

Anne, „hästi väle ja isuäratavnaine“; selle käseb ta külas tuua uuesti naimiseks. Steinsbergi Permi Jaak jääb parunlikult purjutades ja soovidele voli andes südamlük-sentimentaaalselt ustavaks oma lihtsale Liisole. Mõrsjaks esitatud preili von Trommelblutile, kelleks on riietatud ta oma Liiso, ei tee ta liginemiskatsetki. Tema korduvaks küsimuseks ja igatsuseks on: „Kus mo Liiso on, Liiso soab aus praua“.

„Permi Jago unnenäo“ lühike kolmas vaatus ängab lavavahetuse ja lõpplahenduse. Jälle tuttava külakõrtsi ukseesine. Unenäolisest lossiseiklusest huugava peaga ärkab Permi Jaak endises vaesemehe vammuses ja pärispõlves. Aga kardetud taplemise asemel teeraha ärajoomise pärast võtab teda Liisokene lahkelt teretades kui linnast tulejat vastu. Jaagu uueks imestuseks tõmbabki Liiso linnast toodavad tarbeasjad ta vöö alt ja taskust esile. Heatahtliku pärisõra käsul oli need toapoiss Hans mõisast viidavale joomaorjale vargsi kaasa pistnud. Holbergi komöödia neljandas vaatuses lavastatud Jeppe võllasse mõistmise asemel väidetud sissetungimise eest paruni lossi, Holbergi viiendas vaatuses teeseldud joodik-roimari groteskse ripputõmbamise ja armuandmise asemel on Permi Jaago sekeldused lõpetatud Kotzebue jandi kolmele viimsele stseenile vastavate kergete võtetega.

Siiski ei ole ka „Permi Jago unnenäo“ lõpplahendus antud täitsa Kotzebue vaimus. Kotzebue vaim lõõbib algusest lõpuni. Steinsberg on taotlenud heakohtlase meelearanduse ja abteluidüllil tendentsi. Enne vahekatte langemist iseloomustuvad mõlemad paarid kõrvuti järgmiselt:

Barthel. Wenn ich's recht bedenke, liebe Anne, so hat der Gott sei bei uns mit mir sein Spiel getrieben.

Anne. Wohl möglich.

Barth. Ja ja, es ist nichts anderes. Ach ich armer elender Sünder! Der Kanaillesekt, den ich getrunken habe, der mochte wohl in des Teufels Weinberge gewachsen sein.

Eide kurjaga ähvardavale manitsusele joomist jätta vastab mees:

Barth. Ja, liebe Anne, ich bin ein bussfertiger Sünder. Von heute an, verspreche ich dir, soll kein Tropfen Branntwein wieder über meine Zunge kommen. Lass uns hereingehen zum Gevatter Jakob, da will ich dir bei einem Gläschen Doppelkümmer schwören —

Jaak. Lisokenne! ehk kurri vaim tahhab mind petta! tema näitas mulle taewa riki — ja pärast panneb temma mind põrgu.

Liiso. Se woib küll olla, kui sinna se joominne mitte mahha jätta!

Jaak. Minna lubban sinnole mitte enam palju wina wõtta, wahel, arwaste üks Laas.

Liiso. Soab nähja! Agga kui sinna jälle jooma akad — ehk siis tulleb sinul üks teine unnenäggu peale, mis irmus ond.

Kummagi jandi peakangelane leiab omamoodi lõbusa tagatipu :

Barth. (Er umarmt Annen, und indem er mit ihr nach der Schenke tanzt, singt er :) Juchhe! meine Mutter hatte Gänse! fünf blaue, sechs graue, sind das nicht Gänse?

Jaak. Oitgu Jummal! Se tennane unnenäggu olli hea küll. Kule Liisokenne! Minno südda ond rõmus! laula sinna Pilli luggu, minna teen torro!

3.

Tänapäev on juba sada aastat möödunud „Permi Jago unnenäo“ päevilt. Tolle ajajärgu valguse ja varjude jaotus on meist taandunud, tolle kometi koloriit luitunud. Mitte ilma elulise ja kirjandusliku tähenduseta, oma leidlikumate käändude ja algupärasemate joonte hubasust kaotamata, on „Permi Jago unnenäggu“ tervikuliseks maitsmiseks, nüüdislugejale küll ajast ja arust.

P. A. J. Steinsbergi kadunud käsikirja jälleleidmine on huvitav enne kõike kirjandusajaloolasele ja vahest ka keeleteadlasele.

Kui virguva „Vanemuise“ näitemängu hilisemad algelised esikud meie kirjandusajaloos on tähelepanu teeninud, siis ei vääri mitte vähem vaatlust esimene eestikeelne lavatekst meie päris- ja teoorjuse üleminekujärgust. Ei ole ju Lydia Jannseni „Saaremaa onupoeg“, rahvusliku ärkamise draamaatiline debüüt, seegi „Permi Jago unnenäost“ algupärasem, Th. Körneri kerget võitu „Der Vetter aus Bremen“ vaba tõlge tähendusrikkam härraks moondatud kehviku igivana faabula eestikeelsest dramatiseerimiskatsesest. Olgu Steinsbergi lähemaks kirjanduslikuks eeskujuks Kotzebue „Der Trunkenbold“: Steinsberg ei ole seda mitte orjalikult kopeerinud, vaid laenates ümber hinnanud, omamoodi eesti keelde kohandanud. Kahtlemata kirjutab rahvusliku ärkamise Koidula juba õigemat eesti keelt; aga ootamatum, ja osalt isegi värskem, on Steinsbergi maakeeles kompavate germanismide segu kuulatatud rahvamurraku iseärasustega.

Muidugi ei ole „Permi Jago unnenäggu“ meie uueaegse teatriüldsuse meelelahutuseks enam küllalt lavakõlvuline. Hea ja leidlik lavastus võiks seda meile ometi vaatamänguna mõnel puhul veel ligendada. Kõrvuti rahvusliku ärkamise vähenõudliku dramaatika esilemanamisega tohiks ka „Permi Jago unnenäggu“ sobida mõne „ajaloolise õhtu“ illustratsiooniks. Igatahes oli meie eelkäivate sugupõlvede maitsele Kotzebue taoliste teatripäri-

muste jätkamine avatlevam, oli ka feodaalse seisusühiskonna mõttelaad hoopis lähemal kui nüüdsele põlvele.

Seda kinnitab omalt kohalt „Permi Jago unnenäo“ sattumine J. V. Jannseni paberite ja teoste sekka.

Steinsbergi käsikiri oli omal ajal kantud Eesti Õpetatud Seltsi kirjakogu nimestikku ja numbriga alla. Seal oli see alal hoitud, hiljem puuduvaks märgitud. Jälleleitud kaustik kannab Eesti Õpetatud Seltsi kirjakogu vastavat numbrit. Võime põhjusega arvata, et Jannsen esimest „Vanemuise“ teatrivaimustust kaasa tehes Steinsbergi käsikirja enesele oli lugeda laenanud ja et selle laenu saaduseks oli ta „Pärmi Jaagu unenägu“ a. 1873, missugune lavatekst meie päevade valgelt kadunud. „Eesti Postimehe“ referaadi järele otsustades ei olnud Jannseni versioon mitte Steinsbergi jämedaks plagiaadiks oma lustiliste kujude ja moraliseerivate rõhupanekute lisandusega. Küll aga oleme „Permi Jago unnenäos“ a. 1824 leidnud siiamani küsitava vahelüli Kotzebue „Der Trunkenboldi“ ja Jannseni „Pärmi Jaagu unenäo“ vahel.

Kuidas Steinsbergi käsikiri Eesti Õpetatud Seltsi kirjakogust oli jäänud Jannseni paberite sekka, kes seda enam teab ütelda.

Gustav Suits.

Võrdlused rahvalauludes. 1)

Rahvalaule lugedes puutub pealiskaudselegi lugejale silma, et neis mingi mõiste määramisel ning rahvalaulus esineva isiku, looma või asja lähemaks äratähendamiseks sagedasti abiks võetakse mõnesuguseid sõnakujusid, millega teatud mõistet selgitatakse, isikule või asjale selgemad piirjooned, selgem ilme antakse.

Nii öeldakse näit. neiu kohta:

Neitsikene, noorukene,
Kirju pihta peenikene,
Ilus tukka tüvikene

(Veske „E. rahval.“ I, lk. 60).

Tihtilugu korduvad teatud sõnakujud stereotüüpiliselt, nii et nad rahvalauludes esinevad nagu mõnesugused eesõigustatud vormid ja rahvalaulule saavad oluliseks nähtu-

1) Allikatena tarvitatud üksnes dr. M. Veske „Eesti rahvalaulude“ kogu (I ja II) ning dr. Jakob Hurda „Vana kannelt“ I ja II. — Kõnena kantud ette muutumatult Akad. Emak. Seltsi koosolekul 20. nov. 1921.

seks. Sõnadega nagu „tuvikene“, „tinarinda“ j. t., mis teatud objekti paremaks iseloomustamiseks tarvitatud, näikse meie rahvalaul lõpmatuseni olevat täis külvatud. Vähemalt paistab see esimest puhku võhikule, kellel võimalus on puudunud rahvalauluga lähemalt ja kõigekülgsemalt tutvuda. Kuid see näib ainult nii. Üksikasjalisemalt rahvalaulu silmitsedes, neist suurema kogu mööda minna lastes, rahvalaulude ehituskavasse sügavamalt tungides leiame hoopis vastupidise nähtuse; leiame, et rahvalaulud oma võrdluste mitmekesisusega väga hoobelda ei või. Tõsi, arvuliselt võiksite võrdlusi vahest lugeda tuhandete kaupa, sest üksiksõnalised võrdlused on — nagu juba tähendatud — oluline nähtus rahvalaulu ehituses, kuid sisuliselt sulab nende arv kokku. Avaldub nähtus, et rahvalaulu loojad võrdlusi sagedasti küll tarvitavad, kuid võrdlused iseenesest esitavad kaunis piiratud arvu sõnakujusid. Võrdlustena tarvitatud objektid ei ulatu sellest piirist väljaspoole, mis laulu loojat tema igapäevastes askeldestes ümbritses, ning sealgi puudutavad võrdlused asju ja mõisteid, millega laulik kõige enam kokku puutus. Võiks ütelda, et võrdlused üksi juba annavad kujuka skeemi, mille kaudu on võimalik ligi pääseda selleaegsele mõtlemislaadile, elamiskorrale ja hariduslikule tasapinnale. Mis siin takistavalt käe olukorra õige hindamise tumestamiseks ette sirutab, on asjaolu, et lauljad ja laulu loojad kaaluvas enamuses olid naised — neiud ja noorikud, — vähe kogenud isikud, kelle juurdlemine sügavale ei ulatunud ning kelle mõtlemistegevus oli ametis ainult teatud väheste probleemide käsitusel. Meeslaulikute mõtteilm oleks kahtlemata leidnud värvikamaid võrdluskujusid ning võrdlused ise ei oleks sedavõrt kuhjunud üksikute objektide ümber.

Võrdlustest kindlapiirilise ja selgema ülevaate saamiseks võiks võrdlused vahest jaotada kolme erirühma: 1) võrdlused, mis kogu laulu aine või vähemalt laiema piirkonna teatud laulust oma alla mahutavad (näit. oma memme ja võõra memme võrdlemine — V. K. II, lk. 199, nr. 288 A; jõuka ja kehva mehe võrdlemine — Veske „E. rahval.“ II, lk. 50, nr. 44); 2) võrdlused, mis teatud tegevuse või abstrakt-mõiste selgitamiseks antud (näit. võrdlus laulmisest: „Nõnda ollid meelega laulukorrad, kui on küläs karjakorrad“ — V. K. II, lk. 192, nr. 284 A, r. 19—20); 3) võrdlused üksikute olevuste ja nähtuste selgemaks äratähendamiseks (näit.: „Tule maha tuikene, saja maha, saia-tükki“ (V. K. II, lk. 22, nr. 175 A, r. 30—31).

*

Esimene võrdluste, õigemini võrdluslaulude liik on arvuliselt hoopis kehv. Nii kehv, et iga võrdluslaulu üksikult lühikesele vaatlemisele võib võtta, ilma et see koormavaks saaks käesolevale kitsapiirilisele ülevaatele võrdlustest. Võrdluslaulud on pealegi lühikesed. Võib arvata, et laulik nagu inspiratsiooni ei oleks jätkunud pikka võrdlust luua. Nende laulude motiivid tabavad mõistete piiri ja puudutavad jooni, mis talupojalikule hingelaadile kõige enam vastavad. Mõned motiivid on üldiselt tuttavad, n. ü. populaarsed motiivid teopõlve ajajärgust. Nende iseloomustamiseks olgu tähendatud, et vastaspoolte võrdlemine siin sünnib jämedajooneliselt ja plastiliselt. Hinnates ei tarvita laulik kunagi poolikut mõõtu. Äärjooned on teravad ja selgesti eralduvad. Värvide üleminekud puuduvad. Siin öö, seal päev, — siin must, seal valge. Vaatleme rühma kuuluvaid võrdluslaulusid üksikasjalisemalt.

1. Peretütar ja orjalaps (V. K. II, lk. 29, nr. 180). Hommikul magamast tõustes käib peretütar aida ja keldri teed, sööb sealih ja katsub kanamuna, kuid

„Siiski palged päevätanud,
Kollatsed sull kulmu ääred.“

Orjalapse tööks tõustes on tallata karjalauda-rada, lüpsla lehmad, tuua hobused koju. Tema söögiks on kiirul nopitud metsamarjad ja putked põõsa alt. Aga sellegipärast on ta „silmiltä sinine“ ja palgeilt punane. Nii siis üldiselt tuttav vaatlusviis, mis praegugi veel lihtrahva seas uskujaid leiab, et kehvades oludes kasvanud lastest tugevamad ja ilusamad võivad tulla kui rikaste lastest.

Võrdluse peamõte on selge: lohutust või vastutasu leida teadmisele, et vaene ollakse. On ju see tüheks iseloomulikuks rahvalaulu jooneks, et neis heatahtlik ollakse kehva vastu. Laulikud ise olid kehvadest oludest, ei ole siis ime, et nad just tõugatu ja vaese oma kaitsele võtavad.

2. Peretütar ja vaenelaps (V. K. II, lk. 254, nr. 357 B). Pühade lignemisel võtab peretütar hõõruda oma kuld- ja hõbeehteid. Vaeselapse kohuseks on aga küürida pangesid ja pesta õllekannusid. Kui peretütar enesele emalt peenemat särki nurub, siis ei ole vaeselapsel seda kellelki küsida. Laul on tähelepandav oma tagasihoidlikus nukruses. Moraalne tasu, ka petteline, jääb vaesellapsel siin saamata.

3. Oma memm ja võõras memm (V. K. II, lk. 199 ja 200, nr. 288). Laulus avaldatakse kaebus võõra memme vastu, kelle juurde laulu looja nähtavasti teenistusse läinud.

Omas kodus ei keelatud midagi võtmast, ning kui või vähenes, siis ei tõeldud kunagi tütrega, vaid aeti hiire ja kassi süüks. Võõras memm on aga „võigas memm“ ja võõras taat „võllaskael“. Tuleb teenija-neiu koju, siis kuulukse leivavanemaid tema kohta tähendusi tegevast:

„Tuleb kui kuri koduje,
Astub kui maru majasse,
Kodo tuleb küllä sööja
Küllä sööja, küllä jooja,
Küllä kandija külässe.“

(V. K. II, lk. 200, nr. 288 B, r. 35—39.)

Teenijat hinnatakse selle järgi, kui palju ta sööb. See hindamine on praegugi veel teatud määral maksev. Puhasmajanduslik vaatlusviis tuuakse siin rahvalaulu. Kitsas, ainealine seisukoht asjade hindamisel, mis meie rahvale üks iseloomulistest joontest, näib olevat õige vana. Vahest süvendasid säärast joont omalt poolt veel puuduse- ja näljaaastad, mis meie kodumaal päris- ja teopõlve aegadel olid harilikudeks nähtusteks.

4. Poisi ja neiu matuselugu (Veske „E. rahval.“ I, lk. 16 ja 17, nr. 19; V. K. I, lk. 208, nr. 119, ja V. K. II, lk. 164, nr. 262 A). Laul teisendites laiemalt tuttav. Neiu saatmas on viimsele puhkusele vanemad ja lähemad sugulased, lilled istutatakse tema hauale õitsema. Sureb aga poiss, siis viiakse tema korjus sohu, kus maa sitikatest sinetab, ning hauale tõusevad kasvama

„Koerputked, kobrolehed,
Varesnaadid, varzakabjad.“

(V. K. II, lk. 164, nr. 262 A, r. 36—37.)

Võrreldes neiu ja poisi matuselugu on laulik-neiu sihiks poisse sellega mõnitada. Säärane kahe sugupoole vastastikune mõnitamine on võrdlemisi tuttav nähtus meie rahvaluules ning fikseerib teatud joont meie rahva iseloomus. Mõnituste taga ei tule igakord mõista pahameelt, vaid teatud tõnkamishimu, mis niisugustes mõnitustes rahuldust leiab.

5. Kahesugused noormehed (V. K. I, lk. 140, nr. 93).

Oma küla poisse võrreldakse naaberküla omadega. Omad poisid on kui osjad ja käivad kui saksad,

„Om näil hulgah ollut juvva,
Om näil salgah sata süvvä.“

(V. K. I, lk. 140, nr. 93, r. 5—6.)

Võõra valla poiste võrdlussõnade otsimisel ei olda tagasihoidlik. Nemat käivad kui hundid ja näivad kui sandid, muidugi ei ole ka neil õlut juua ega saia süüa.

Mõnitusele seltsib siin pilkamine ja hindamine välimuse järgi.

6. Rikas ja vaene (V. K. II, lk. 286, nr. 402):

„Rikas kurdab, rikas kardab,
Rikas kurdab kuoldessagi,
Ikeb ilmast minnessägi:
Rikas kurdab kuue pärast,
Kahjatseb kazuka pärast.“

Ning edasi:

„Rikas tappis suure härjä,
Suure härjä, suure lehmä:
Ei saand süüä, ei saand müüä,
Ei saand liha linna viä,
Cza ei süüä orjadelle.“

Vaesel ei ole aga millegi pärast kahetseda. Tema ei nuta oma kuubede pärast surres, sest et temal neid ei ole. Ning kui tema oma loomakese veristab, siis saab temast süüa ja müüa ning orjadelegi anda. Selles võrdluslaulus näikse kajastuvat vaese rahulolemine oma olukorraga, kuid ridade vahelt kostab siiski kibe etteheide ja varjatud kademeel.

7. Jõuka ja kehva valla võrdlus (Veske „E. Rahval.“ II, lk. 50, nr. 44). Ainus laul, kus võrdlemisele ei võeta mitte üksikud isikud, vaid terved vallad.

Võrdlus paljastab jällegi üht iseloomulikku joont eestlase karakteris — oma kolga kiitmist.

8. Orja palk ja peremehe palk (V. K. II, lk. 210, nr. 296 A, B, C ja D). Ori kannatab maa peal kõiksugu viletsusi. Aga tõsine palk ei jää orjal ega orja peremehel saamata. Peremees kutsutakse taevasse, käsatakse teda seal kõik välja maksa, mis orjale võlgu on jäänud, ning sunnitakse teda tõrva jooma ja tuld sööma. Ori pannakse aga kuldsele toolile istuma ja antakse temale kuldsest karikast mett juua.

Lihtsa inimese naiivsesse ettekujutusse on seltsinud siin veel protestantliku kiriku mõllemisviis. Muidu esitatakse aga siin sedasama vaatlusjoont, mis peretütre ja vaeselapse võrdluslaulus.

9. Endise ja nüüdse elu võrdlus (V. K. I, lk. 274, nr. 54, teisendid F, G ja H). Neiu jutustab:

„Kui ma ollit umah kotoh,
Elli hellä' ezä manna,
Panti mu pillihna magama,

Kandelehna kamberehe.
Kui ma kõnn'e, koda kõrizi,
Kui ma tan'd'ze, tare tõrizi!
Lätsi upin üle läve,
Tamme tõhva üle tare,
Vierdü muna üle moro."

(Teisend G, r. 1—9.)

Saab aga neiu mehele, muutuvad otseteed olukorrad. Noor naine mõtleb nüüdki veel vallatada, tantsida, et „koda kõriseb“, ja vahel ka küla kiigele minna. Kuid nüüd on maksev mehe võim ja naist, kellel on säärased kalduvused, söimatakse kõige halvemate nimedega.

Nende 9 lauluga on toodud kõik laulud, mida „V. Kandles“ ja Veske „E. rahvalauludes“ võrdluslaulude hulka võiks arvata. Peatuda tuli nendel üksikasjalisemalt sellepärast, et neist üks kui teine valgustab mõnd iseloomulikku joont rahva hingeelus.

*

Võrdlused, mis teise liiki kuuluvad, s. o. võrdlused, mis antud mingi tegevuse või abstraktmõiste selgitamiseks, ei ole rohkearvulised. Neid kahe- ja kolmerealisi võrdlusi ei luba käesoleva lühikese ülevaate raamid üksikasjalisemale vaatlemisele võtta. Otsustamine sünnib neis lihtsalt ja otsekoheselt. Sagedasti on nad nagu mingid tarkussõnad ning neid võiks ka sellelt seisukohalt vaadelda, vähemalt on neil tendents säärastena esineda. Tähendame üles ainult mõned iseloomukamad.

Laulmist võrreldakse kõige raskema tööga:

„Inämb vaiva laulijal,
Kui ka rihe pessijäl,
Rihe pesi ni unehti,
Laulu lauli, tõist murehti“
(V. K. I, k. 8, nr. 10 A, r. 13—16.)

Mõisa elu kohta ei ole kunagi head võrdlust kuulda:

„Kui ma pääzen mõiza'asta,
Siis ma pääzen põrgu'usta,
Pääzen kui soe suusta,
Lõvi lõugade vahelta,
Havi hammaste tagalta.“
(V. K. II, lk. 221, nr. 309, r. 1—5.)

Kujukas ja tabav on talupoja ja saksa võrdlemine:

„Talupoeg olli tüöle tarka,
Saks olli tarka sundimaie.“
(V. K. II, lk. 222, nr. 311, r. 1—2.)

Suremise probleemi lahendusele asutakse õige lihtsalt: leitakse, et elu kabelialal ainult selles pahem on maapeal- sest elust, et ei ole,

„Kes toob muldaje õluta,
Liivaje sia-lihada,
Kalmule kana-muneda.“

(Veske „E. Rahval.“ I, lk. 3.)

Sügavalt tuntud ja teistest võrdlustest erinev on mure- kujutus:

„Südames oli süite vakka,
Pea-lael lõke laia,
Põues oli tuli punane.“

(Veske „E. Rahval.“ I, lk. 7.)

*

Laulikuks ja sõnade seadjaks oli peaasjalikult naiste- rahvas. Oli naine laulu looja, siis on arusaadav, et tema iseenesest kõige enam laulis. Neiust lauldakse kõige enam rahvalauludes. Ei ole siis võõrastav, et võrdlusena tarvi- tatud sõnakujusid kõige enam just neiu või ülepea naise kohta tarvitatakse. Kuna tähendatud võrdlused õige laia võrdlustevalla oma alla võtavad, siis tuleb nendel pikemalt peatuda. Võrdlused naise kohta võime jaotada kuude liiki. Neiut võrreldakse rahvalauludes: 1) lindudega, 2) tai- mede ja nende osadega, 3) taevakehadega, 4) maiusrooga- dega, 5) tarvitatakse neiu nimetuse asemel üksikute keha- osade nimetusi, kuid lisatakse neile harilikult kaunistava ehteasja nimetus juurde (pärgpea, kirjupiht j. t.), 6) tarvi- tatakse neiu nimetuse asemel teatud tegijanimetust (kaare- käänaaja, sängiseadja jne.).

Lindudega võrreldakse neiut sagedasti. Tähendame mõned näited:

„Nüid on pardilla palava,
Nüid on linnul liiga sooja,
Higi eide tütterella “

(Veske „E. Rahval.“ I, lk. 34.)

„Misuke ase hanella,
Misuke kasu kanalla“

(Veske „E. Rahval.“ I, lk. 96.)

„Juozin käos kuuzikusse,
Hallis linnus haavikusse,
Tedresse tierajale.“

(V. K. II, lk. 150, nr. 250 C, r. 65—67.)

„Tule maha, tulkene,
Sada maha, saiatükki!“

(V. K. II, lk. 22, nr. 175 A, r. 30—31.)

On laul (V. K. II, lk. 105, nr. 206 D), kus ema tütreid „vedeje“ viib ning tütardest siis linnud saavad: Röödast — rääk, Annest — hakk, Ellust — teder, Leenust — lepalind, Kaiest — kägu. Ei tule aga arvata, nagu oleks võrdlustena toodud kes teab kui palju linnunimesid. Linnunimede kogu, millega opereeritakse, on koguni väike, sisaldab kodulindude ning mõne tuttavama metslinnu nimesid. Kana, tuvi, part, hakk, kägu ja teder — need on nimed, mis kõige enam esinevad. Tarvitusel on enam kodulindude kui metslindude nimetused.

Iseloomulik on, et rahvalauludes võrdlusena sagedasti „kana“ nimetust tarvitatakse. Neiut püütakse igasugusel olukorral kanaga võrrelda. Kui võrdlusi üksikult võtta ja vaadata, missugust võrdlust kõige enam tarvitatud, siis seisab esimesel kohal „kana“ nimetusega võrdlemine. Isegi poissi võrreldakse kohati kanaga. See on nagu mingi universaalvõrdlus rahvalauludes.

Vististi on kana endisel ajal olnud kallis loom, et tema nimetust võrdlusena rahvalauludes nii sagedasti tarvitatakse. Kallis mitte ainelises tähenduses, vaid ses mõttes, et kana oli hellitatud, hoitud, armastatud loom. Kana nimetuse sagedane esinemine lubab oletada, et kana pärispõlve ajal oli üldiselt tuttav.

Kõrvuti lindude nimetustega leiame võrdlustena ka muna nimetust. „Muna“, „kanamuna“ jne. -nimelised võrdlused esinevad mõnegi korra, kuigi mitte sagedasti.

Kõike, mis ilus, ihaldatav, kaunis, on alati lilledega võrreldud; ka rahvalaul käib sedasama teed. Lille, taim, puu, marja nimetusi võrdlustena leiame õige sagedasti, ning võrdlused käivad, peale mõne üksiku erandi, ikka neiude kohta. Nimede mitmekesisuses jõuavad need võrdlused isegi linnu-nimelistest võrdlustest ette. Peab aga ka siin tähendama, et nimetuste arv üldiselt suur ei ole, puuduvad mõnegi tuttava lille nimetused.

Toome mõned võrdlused sellest liigist:

„Ollin kui uba ilusa,
Käizin kui käbi kenästi,
Uaõizi uhke'esti,
Linaseeme sirge'esti,
Hernevarzi valge'esti.“

(V. K. II, lk. 134, nr. 277, r. 24—28.)

„Enne olin ehtes, kui sie õizi,
Käizin kui koedutäheke.“

(V. K. II, lk. 156, nr. 256, r. 38—39.)

„Tullin Hiidestä elämäst
Kaze linnast kasvamasta,
Pajo linnast paizumasta.“

(V. K. II, lk. 33, nr. 183 A, r. 3—5.)

„Seäl ma laulin lauguseeme,
Sillerdin sibulaseeme
Muude seemende seässä.“

(V. K. II, lk. 22, nr. 175 A, r. 24—25.)

„Oi õde muru madala,
Tapu tilka tillukene.“

(V. K. II, lk. 3, nr. 152, r. 25—27.)

„Nii paistse mina kotoh,
Veredi vele tarch,
Kui se maazik mäe pääl,
Kui se palohk palo peräl,
Kui se upin uibo'ohu,
Kui se varzi vabernit,
Peo täüzi pihle marjo.
Lätsi ma muna üle moro,
Lätsi upin üle aia,
Tamme tõhva üle tare.“

(V. K. I, lk. 66, nr. 54 C, r. 5—14.)

Taevakehadega võrreldakse neiu üksnes mõne korra. Võrdlustena tarvitatakse kuud, päeva, ehatütart ja koidutähte. Ning neistki kuulub kolm esimest tuttavasse Salme laulu (V. K. II, lk. 353, nr. 460 A, r. 117—118). Taevakehade nimetustega võrdlusi on kohasemaks peetud enam rahvalaulu meestegelaste kohta.

Tähtis osa neiu võrdlussõnadest kuulub maiusroogade nimetuste liiki:

„Peretütär peperkooki,
Talutütär saia-taigen.“

(Veske „E. Rahval.“ I, lk. 95.)

Sel alal on võrdlusi, mis neiu mõõdavad õige ainelises valguses. Nii öeldakse neiu olevat:

„Piima pudi poeste meelest,
Koores kaste koka meelest,
Sula või sulaste meelest.“

(V. K. II, lk. 184, nr. 277, r. 30—32.)

Õige iseloomukad on võrdlused, millega neiu ilu mõne ehteasja nimetusega tabatakse. Siinjuures ühendatakse aga ehte nimetus selle kehaosa ja asja nimetusega, mis ehtega harilikult ühenduses. Nii tarvitatakse võrdlustena nimetusi: pärgpea, sinisäär, hõbehelm jne.

Need võrdlused tooksid nagu omapärast elementi võrdluste hulka. Nad tõstavad eesti rahvalaulude värvikust ning tunduvad sätendavate kaunististena vanas laulutoimes:

„Siis tõin neid leikamaie,
Puna pärjad põimimaie,
Sii-lindid vihku sidumaie.“

(Veske „Eesti rahval.“ II, lk. 12.)

Siia võiks arvata ka need võrdlused, mis sisaldavad mõne kehaosa nimetust, kuid mida ka neiu nimetuse asemel rahvalaulus tarvitatakse. Seesugused võrdlused on näit. sõnakujud: vahaladv¹⁾, valgepea, kuldjuuksed, kirjupiht jne. Ülepea on heledad (blondid, valged) juuksed olnud lugupidamises, ega muidu nende värvi nii jonnakalt meelde tuletatud. Mustadest juustest kõneldakse enam halvakspanevalt.

On võrdlus, mille kohta mõni sõna eraldi tuleks ütelda. Võrdlusena neiu²⁾ tarvitatakse üsna sagedasti ütlust — „ubasuu“. Ka see sõna näib olevat üks eesõigustatuist võrdlusvormidest. Mõned arvavad, et sõnaosa „uba“ on tulnud sõnast „hubane“. Tõenäoliselt näib aga, et sõnaga „ubasuu“ ilusat, väikest, oakujulist suud tahetakse ära tähendada³⁾. Oa nime tarvitamine on rahvalauludes sagedane (oaõis, oavars jne.) ning ta on käsitusel alati siis, kui selle nimega midagi ilusat tahetakse konstateerida.

Neiu nimetuse asemel on sagedasti tarvitusel n. n. tegijanimetused:

„Jumal lõi aga lõnga tegijä,
Kedervarre keerutaja.“

(V. K. II, lk. 178, nr. 272, r. 7—8.)

Võrdlused sellest liigist — kajukoogu kiigutaja, heina-
niitja, kaarekäänaja jne. — on neiu isikule harilikud kõrval-
nimetused. Nad lubavad kinnitada, et naise töökusest ja
usinusest lugu peeti ning teda sellelt seisukohalt mehe
abilisena hinnati:

„Izä ei annud heädä lasta,
Emä kallista kanada,
Heädä heinäniitejädä,
Kallist kaarekäänejädä.“

(V. K. II, lk. 25, nr. 176, r. 30—33.)

Mõnitusnimetused esinevad võrdlustena naise kohta
õige harva. Võrdlused tabavad peale üksikute erandite
ikka positiivseid jooni või on tarvitatud selleks, et naise
ilu ja kaunidust rõhutada.

1) „Valki saizva' vahaladva“ — V. K. I, lk. 206, nr. 116, r. 6.

2) Vahel ka poisi kohta.

3) Akadeemilise Emak. Seltsi koosolekul, kõne ettekandmisel, pooldas seda arvamist ka prof. L. Kettunen.

Väheste mõnitusnimetuste seas on peale harilikkude, sõimusõna-laadiliste, nagu „tahmarätik“, „seinanuustik“, „vana ratas“, õige iseloomustavaid ning haruldasi sõna ehituskava poolest:

„Virumaalt tuod vimmassellä,
Harjumaalt tuod hammaspikä,
Kuramaalt tuod käzikõvera
Rootsimaalt tuod roomatüki.“

(V. K. II, lk. 175, nr. 269, r. 15—18.)

„Neljalgsega“ kuuleme neiut võrreldavat ainult ühe korra:

„Peretütär, neitsikene,
Talutütär, tallekõne!“

(V. K. II, lk. 143, nr. 249 A, r. 1—2.)

Vähearvuliselt esinevad võrdlustena mõnesugused asjadenimetused, nagu „maal“, „käsikannel“ ning mõned teised.

*

Peale neiu on rahvalauludes kõige enam poissi ja naisemeest võrdlustega austatud, seisis ju neiu vaatlemisringis kõigepealt poiss. Iseloomulik on, et poissi paaris kohas, samuti kui neiut, kanaga ning mõne linnuga võrreldakse. Harilikult aga tarvitatakse loomanimelistest võrdlussõnadest poisi kohta härja nimetust.

„Ärä küll viidü hää' poiži',
Viksi viidü Vinnemaale,
Sõnni' suure' Saaremaale,
Pulli' suure' Poolamaale.“

(V. K. I, lk. 24, nr. 22, r. 5—8.)

Meelitussõnu langeb küll ka poisi kohta, nagu „marjamees“, „maalikene“, aga enam kui meelitussõnadega kuulatakse poissi austatavat sõimu- ja mõnitusnimedega. Siin on terve leksikon nimesid, mille lihtne üleslugemine juba teatud huvi pakub. Tähendame osa iseloomukamatest: seatigu, koerakonn, kulunud kurat, vana saad, tuulealune, peni, raudnina, tatikseen, veripeni, sinilõug, siga, rott, piibumokk, haisukael, pudisuu, mustlane, lakard, hobuse unenägu, kõrtsi laua lakkuja, viina vaadi vahtija, susi jne.

Nii hurjutatakse mehe vanemaid:

„Kui pole miezi meeleline,
Vannun siis mehe izäda,
Vannun siis mehe emädä,
Et on karu kasvatanud,
Suzi mulle suezutanud,
Metsa koera meelitänud.“

(V. K. II, lk. 170, nr. 264 B, r. 50—55.)

Väärtuslikku poissi võrreldakse päeva ja tähega taevas või tähendatakse tema noort, sirget kasvu pilliroo ja kõrkja nimetusega:

„Luhas pikkä pilliruogu,
Pikemäd viel minu vennäd;
Luhas kõrge kõrgas kasvab,
Kõrgemad viel minu vennäd“

(V. K. II, lk. 17, nr. 166 A, r. 23—26.)

„V. Kandle“ I osas, lk. 160, nr. 102, r. 107, võrdleb isa poega „armukesega“. „Armukese“ nimetusel on vanasti olnud laialisem tähendus. Kitsapiirilise mõiste on saanud see sõna võrdlemisi hilisemal ajal.

Ema austatakse võrdluste toomisel kõige sagedamini kahe lisanimetusega: kandjaga ja haudujaga. Esimene nimetus ema kohta on vististi küll tekkinud süles, kätel jne. kandmise tegevusest, mitte aga, et see sünnitajat tähendaks, nagu küll mõned seletavad. Võõrasema saab sagedasti nimetuste osaliseks, mida laulik-neiu isegi oma võistleja kohta ei oleks tarvitanud:

„Kodu oodi võõras imä,
Vasta kale võõras kandja,
Kaie kui kurat kunagi,
Painut' kui pakan ennegi.“

(V. K. I, lk. 132, nr. 87 C, r. 3—6.)

On iseäralik, et isa kohta rahvalauludes pea sugugi võrdlusi ei leidu. Isa oli perekonna pea, üldiselt austatud ja lugupeetud, tema kohta tarvitati ainult lisanimetust „taadikene“. Ei sünni kogemata, et ka jumalat taevas „taadiks“ kutsuti.

Ametimeestest kuuleme rahvalauludes harva, sellepärast on ka võrdlussõnade arv, mis nende kohta tarvitatud, koguni kehv. „Vanas Kandles“ ja Veske „E. rahval.“ kuuleme ainult meremehe ja papi kohta võrdlussõnu. Esimest nimetatakse vetemeheks, lodja loojaks, laeva sõidutajaks ja veeretajaks (V. K. II, lk. 64, nr. 197, r. 15—18), teist tuttavaks „mustaks kuueks“ (V. K. II, lk. 121, nr. 227, r. 6—7).

Perekam on vaeselapse ja orja võrdluste kogu. Vaestlast võrreldakse „vahelikuga“, „peata kanaga“ jne., kurdetakse, et teda

„Tallekest kui tapetasse,
Lõokaela lõegatasse“

(V. K. II, lk. 184, nr. 277, r. 8—9.)

Orja söögiisu pannakse leivavanema poolt iseäranis tähele ning võrreldakse teda siis järgmiselt:

„Joba tule suuri süöjä,
Suuri süöjä, jämme järäjä,
Poole pätsi poolendaja
Neländiku neelahtäjä,
Keskest kiku keerotaja
Ohigo otsast alostaja.“

(V. K. I, lk. 130, nr. 87 A, r. 37—42.)

Kui eelpool tähendasime, et ametimeeste kohta võrdlussõnu rahvalauludes vähe leida, siis nõuab see väide natuke parandust. Ometi oli ametimees, kui vabaduse võtta teda nii nimetada, — laulik, kellest rahvalaul palju kõneleb ja kelle kohta palju võrdlusnimesid üles loetakse. Nagu see loomulik, võrreldakse laulikut lindudega. Ning peab tähendama, et lindude nimetuste kogu, mis sel korral tarvitatakse, mõnesuguses mõttes isegi rikkam on kui seda neiu võrdlusnimede juures nägime. Laulikuna esineb rahvalauludes kaks tüüpi. Üks on alandlik, tagasihoidlik, teine tarvitab hooplevaid sõnu ning püüab igasugusel olukorral võistlejat „maha teha“. Sõnad, nagu „lampilõng“, „sitikas“, „kesaparm“, „kulpmokk“ jne. on teisel laulikul harilikudeks võrdlusteks oma vastase kohta. Laulu sõnad ütleb laulik üheväärilised olevat kulla ja hõbedaga ning heli ülendab ta kõrvu seisma „Rootsi roo-pilliga“ ja „Paide paraja pasunaga“ (Veske „E. rahval.“ I, lk. 8).

Kehaosadele leiame mõnegi tabava võrdluse, iseäranis kuulub see juuste kohta:

„Oh mu hiusta ilozada,
Vahalatva valge'eta!“

(V. K. I, lk. 222, nr. 126 D, r. 9—10.)

Nõrga, nõtkuva selja kohta on kujukas võrdlus leitud:

„Sälg' kui säksa väidzokene“

(V. K. I, lk. 166, nr. 103, r. 5.)

Riietest leiame võrdlusi särgile, vööle, kübarale, säärepaeltele ja kingapaeltele. Võrdlused rõhutavad ikka asjade kirevat värvikust:

„Särk' oll' sälah kui säre soomus,
Vüö oll' vüöl kui vikakaar',
Küpär pääh kui kerigo kikas.“

(V. K. I, lk. 214, nr. 122, r. 42—44.)

Loomadest kuulub võrdluste pailapseks hobune. Hobusele loetakse mitmesuguseid kõrvalnimesid: rumm-

kael, sõrasilm, laukots, raudkabi, kuldlakk. Teda võrreldakse päevaga ja tähega, osjaga ja roosiga. Ning on veel koguke vähem kujukaid nimesid. Teistest loomadest saavad võrdluste osalisteks härg, karu ja hunt. Võrdlused ise on tuttavad (luusary, kõrve karjapoiss jne.), ega tarvitse sellepärast nende juures pikemalt viibida.

Lindudele on antud võrdlusi: kukele — lakalind, hanele — lestasjalg, kanale — varvasjalg, käole — laanelind. Sügavluulelise väärtusega on võrdlus, mis on antud lagledele:

„Laglekezed, laglekezed,
Ligi taevast linnukezed!“

(V. K. II, lk. 180, nr. 273 A, r. 59—60.)

Mõisa, kubjas, kilter on aimed, mis enestele nõuavad võrdlussõnu. Mõisat võrreldakse pagana linnaga, kuradi kojaga, põrguga (Veske „E. rahval.“ II, lk. 48), orjaperemehest öeldakse, et ta on röövel, peksja, silmapistja (Veske „E. rahval.“ I, lk. 28), juudas. Mõisa võõrast kultuuri osatakse õige hästi tabada külas mitte tarvilusel olevate riiete ja jalanõude nimetusega:

„Sina kasvad mõiza'assa,
Saabassäärede seässä,
Tuhveljalgade tuassa;
Ehk sind, ehk sind tütär nuori,
Ehk sind petväd peened särgid;
Haugutavad hallid kuued,
Matavad manteli aluzed.“

(V. K. II, lk. 33, nr. 183 A, r. 9—15.)

Kubjas kuuleb rahvalaulus enese kohta nimetusi nagu „kuri“, „kurat“, aga ka „kuldakepikene“, kiltri nimetu- sele käib kaasas harilikult stereotüüpiline nimetus „kirju linnukene“.

Lõbustustest leidub võrdlusi kiige kohta. Seda võrreldakse „hälliga“ (Veske „E. rahval.“ II, lk. 37). Kii- kujatele ja kiigutajatele lisatakse juurde harilikult kõige õrnemad nimetused (õekesed, roosikesed, rõõmukesed jne. — Veske „E. rahval.“ I, lk. 21).

Viljanapru ja kuhelikke võrreldakse naistega, kuna nad oma kujuga neid meelde tuletavad (V. K. II, lk. 233, nr. 332, r. 11—14). Põldviljadest leiame võrdlusi rukki („roog“) ja lina kohta. Linale langeb võrdlus „linnukene“, vist alliteratsiooni mõjul (V. K. I, lk. 122, nr. 82, r. 1). Tubakat kutsutakse „nina viljaks“ (V. K. I, lk. 136, nr. 89, r. 14—15).

Taevakehade hulgast lisatakse võrdlussõnu kuule ja tähele. Esimest nimetatakse „kuldkübaraks“, „kumerkübaraks“, „kullarattaks“, teist — „täismeheks“, „poizikeseks“.

Surm ja taud, mis sagedasti laastamistööd tegid, ei ole jäänud võrdlemata. Surma kutsutakse „kaimukeseks“, „külmjalaks“, „mustaks kuueks“. Taudile lisatakse võrdlusnimeks „tahmane kasukas“ (Veske „E. rahval.“ I, lk. 91).¹⁾

*

Lõpetades lühikese ülevaate võrdlustest, mis täielikkuse mõttes teadupärast palju soovida jätab, olgugi et ta kõiki võrdlusvaldu püüab puudutada, tuleb tähendada, et võrdlused ja võrdlussõnad laulikutel pea viimseni on võetud maaelu nähtustest. Linnakultuur oli taluinimesele sel ajal, kui laulud sündisid, hoopis võõras, sellepärast ei leidu ka sealt võrdlussõnu. Ülepea on võrdlused ammutatud kitsamast mõisteteringist. Võrdluste abil — tahaksin veel kord rõhutada — võiksimme konstateerida, et talupoeg elas õige suletud, eraldatud elu, nii eraldatud, et isegi mõisa oma võõrapärase kultuuriga talupoja huvide kitsamast ringist väljaspool seisis. Mõis oli küll kõike määrav ja juhtiv, kuid ligines lauliku kujutusilmale ikka võõrana. Sellepärast nii vähe võrdlussõnalisi laenusid mõisast.

Ed. Schönberg.

Eesti vormi- ja tuletusõpetuste ülevaade (1637—1927).

Eesti keele grammatikate arenemiskäik (Stahl'ist Muugini) on kestnud 290 aastat. Iga eesti keeleõpetus ei moodusta iseseisvat üksust, vaid üht lüli eesti grammatikate pidevas arengus, kehastades eneses päritud jooni eelmisilt keeleõpetusilt ja esitades uusi täiendavaid jooni. Seepärast ülevaate omandamiseks meie vormi- ja tuletusõpetusist ei ole tarvilik ainult tähtsamate grammatikate vaatlus, vaid võimalikult kõikide, isegi meie algeliste keeleõpetuste vormi- ja tuletusõpetuste esitelu.

Teineteisele lähedased vormi- ja tuletusõpetus on leidnud käsitlust enamikus eesti keele grammatikais üheskoos etümoloogia ehk sõnaõpetuse osas, mille tõttu käes-

1) Ka „katkenud kasukas“ (Veske „E. rahval.“ I, lk. 91).

olevas tööski neid paralleelselt vaadeldakse. Ülevaate andmisel esitatakse enamvähem kõiki (1637.—1927. a.) ilmunud eesti keeleõpetusi ja ka muid eesti vormi- ja tuletusõpetuste arengut mõjutavaid töid ja kirjutisi (eriti „Beiträge'dest“, Joh. Aaviku keelelisist brošüürest). Sellejuures tuuakse rohkesti näiteid ja väljavõtteid eriti vanemaist grammatikaist, kuna hilisemaist käsitellakse peamiselt eelmisist erinevaid jooni. Kooligrammatikate puhul puudutatakse ka nende vormi- ja tuletusõpetuste metoodilist külge.

Eesti keeleõpetused jagunevad kahte suurde rühma: 1) ladina- ja saksakeelsed (1637—1875); 2) eesti-keelsed (alates 1879. aastast). Ladina- ja saksakeelsete vormi- ja tuletusõpetuste arengus esineb kaks teineteisest teravalt erinevat ajajärku: 1) ladina ja saksa grammatikaile rajanevate etümoloogiate ajajärk (Stahl'ist Hupel'ini); 2) soome keeleõpetuste eeskujule põhjenevate vormi- ja tuletusõpetuste ajajärk (A. Knüpffer'i, Fr. Heller'i ja Fr. Fählmann'i kirjutis; Ed. Ahrens'i ja F. J. Wiedemann'i grammatikais).

A. Vormi- ja tuletusõpetused ladina- ja saksakeelseis eesti grammatikais.

1. Ladina ja saksa grammatikaile rajanevad etümoloogiad Stahl'ist Hupel'ini.

Selle ajajärgu etümoloogias rakendatakse eesti keel vägivaldselt (vähe arvestades tegelikku rahvakeelt) saksa ja ladina grammatikate vormiõppelisisse raamesse. Vastavalt grammatikate autorite saksapärasele kirikukeelele kubi-sevad nende etümoloogiad mitte-eestilisist vormest ning tuletisist.

Esimese eesti (tallinna murde) grammatika „Anführung zu der Eitnilchen Sprach... von M. Henrico Stahlen. Revall, M. DCXXXVII“ vormiõpetuse järgi:

Eesti keeles: sugusid pole, mille asemel esinevad artiklid „*ü* *ein* | *vnd* *fe* | *der* *die* *das*“; arvusid ja käändeid on sama palju kui saksa keeles; deklinatsioonid on üks ja komparatsioonistmeid — kolm. Deklinatsioonil on alljärgnevad pea- ja erireeglid. Peareeglid: üksteisega sarnased on: „Nominativus vnd Vocativus singularis“; „Genitivus vnd Ablativus singularis“ (-ft-lõpuline); „Nominativus, Accusativus vnd Vocativus Plurales“. Erireegleist tähtsamaid: genitivus sg. lõpul on „=ft“ („leibft, otzft“), dativus sg. lõpul „-l“ („leibal, pehwal“), ablativus sg. lõpul

„-ft“ ja „-lt“ („pehhast, pehhalt“), genitivus pl. lõpeb „-de“-ga („otzade“), dativus pl. — „-lle“-ga („leiballe“), ablativus pl. on sarnane ablativus sg.-ga, erinedes viimastest ainult artiklis [„fest leibast“ (abl. sg.), „neist leibast“ (abl. pl.)].

„Declinatio adjectivi & substantivi

Singularis

Pluralis

N.	armas mees naine	armat meehet naiset .
G.	armast meehest naisest	armade meehede naisede
D.	armal meehel naisel	armalle meehelle naiselle
A(cc.)	arma meehe naisse	armat meehet naiset
V.	Õ armas mees naine	Õ armat meehet naiset
A(bl.)	armast meehest naisest	armast meehest naisest
	armalt meehelt naiselt	armalt meehelt naiselt. “

(lk. 5.)

„Comparatio adjectivorum

Seh... parramb... teicke parramb...

Subr... subreb... teicke subreb...“ jne. (lk. 6.)

„Pronomina simplicia vnd Composita“ eestis on järgmised: „Minna... sinna... hend vnd hennes sein | temma... iffe... se... tes vnd te... tumb... müno mein | sünno dein | oma sein meije vnser teije ewer | fesinnane... fesamma... kelit jemand | kedbatit niemand | igtalid jeglicher.“ (lk. 6.) Järgneb pronoomenite „Minna“, „Sinna“, „hend“, „Temma“, „tes & te“, „tumb“ ja „omma“ deklioneerimine eelpool esitatud „Declinatio adjectivi & substantivi“ eeskujul, erinedes ainult akusatiivis („Acc. Münd, Sünd... Meit, Teit“). (lk. 7–9.)

„Von dem Verbo.“

Eesti keeles on: „Personalialia vnd Impersonalia verba“, esimesed on kas aktiivis või passiivis; aegu on viis nagu saksas; mooduseid — viis: „Indicativum. Imperativum, Optativum, Coniunctivum, Infinitivum“, isikuid — kolm, arvusid — kaks, ja üks „Coniunctio“ (lk. 10). Eestlastel on kaks „verba fundamentalia“ („ollen“ ja „sahn“), ilma milleta ei saa tuletada aktiivi ja passiivi vorme. „Coniunctivus“ on „Indicativuse“ sarnane, eraldab teda viimastest konjunktiiivne partikkel („eth, tus“). „Imperativusel“ on ainult üks aeg. Edasi esitab H. Stahl „Coniunctio verbi fundamentalis“ „ollen“ (lk. 10–14) ja „minna sahn“ (lk. 14–18), ning lõpuks „verbi armaffan“ (lk. 18–27), viimastest toon allpool väljavõtteid.

„Conjugatio verbi. Activi. Indicativi

Praesens.	Minna armaſtan . . .	nemmat armaſtawat
Imperfectum.	„ armaſtaſin . . .	„ armaſtaſit
Perfectum.	„ ollen armaſtanut . . .	„ ommat armaſtanut
Plusquamperf.	„ ollin „ . . .	„ ollit
Futurum.	„ ſahn armaſtama . . .	„ ſahwat armaſtama

Imper. Praes. & Imperfectum

Sg. Armaſta	armaſtato & armaſtatut
Plr. Armaſtalem	armaſtatet armaſtatat, armaſtatut & armaſtato

Optat. Praes. & Imperf.

Eth minna armaſtaſin . . . eth nemmat armaſtaſit

Praet. Perf. & Plusquamperfectum.

Eth minna olligin armaſtanut . . .

Futurum. „ „ ſahyin vel woigin armaſtama

Conjunctivus

Praesens.	Eth minna armaſtan . . .	Eth meije armaſtame . . .
Perfectum.	„ „ ollen armaſtanut . . .	
Imperfectum.	Ruſ „ armaſtaſin . . .	
Plusquamperfect.	„ „ ollin armaſtanut . . .	
Futurum.	„ „ ſahn armaſtama . . .	

Infinit. Praes. & Imperf. armaſtama

Perf. & Plusqvam. armaſtanut olla

Gerund. & Sup. armaſtada

Participia. Praes. armaſtaja | armaſtawa | armaſtamaſ

Fut. ſahp armaſtama.

Nomen verbale, armaſtaminne

Conjug. verbi Paſſivi

Indicat. Praes.	Minna ſahn armaſtut
Imperf.	„ ſain „
Perfect.	„ ollen „
Plusquam.	„ ollin „
Futur.	„ ſahn „ ſahma

Imperat. Sah ſinna armaſtut,

Optat. Praes. & Imperf. Eth minna ſahyin armaſtut

Perfect. & Plusquam. „ „ olligin „

Futur. „ „ ſahyin vel woigin armaſtut ſahma

Conjunctivus Praes. „ „ ſahn armaſtut

Imperf. Ruſ „ ſain „ . . . jne.

Infinit. Praesens. armaſtut ſahma

Perf. Plusqv. „ olla

Participia. Praeter. armaſtut

Fut. Re sahp armastut.“
„Adverbia (lk. 27—32).

Loci Ruffa... ligti... In loco Siin... Majal...
ouves | drausen De Loco... feht... üllewelt... Ad
locum... jinna... welja... Per locum... feht
lebbi... feht möhda... Temporis... parrahaiglas...
nühdt... hohme... hilja... öigtel ajal... igtanes...
ilma otsata... igta ahsta... eddespite... Numeri...
ürford... sagtedast... Affirmandi... ja... kindlast.
Negandi... ep mitte... Demostrandi, ...
wata | katzo. Declarandi, Nehmlich | Nimmeta...
Optandi... eth... Ordinis... effimal... töiser...
Interrogandi... kas?... mindperrast?... Simi-
litudinis, ... Ninda... sel kombel. Qualitatis, ...
hehti... lörgfest... Quantitatis, ... paljo... üpris...
Intendendi, ... wehta... togtonis Remittendi...
hiljofest... püssut parramb... Dubitandi, Vielleicht |
Simmid Minuendi, ... jedda wehhemb... Compa-
randi, ... ennamb... teide effimast. Separandi, ...
issipennis | issiehranis... Congregandi, ... üchtliffe...
Iurandi, ... Summaleest. Excludendi... ürpeines
Eventus... togtomatta

Comparatio adverb.

kurjast ... kurjamb ... teide kurjambast ...“

„Conjunctiones (lk. 31—32)

Copulativae, ... ninč ... kahs ... Distinctivae, ...
echt ... Conditionales, ... kus | kui ... Concessivae, ... eth
kül ... Adverlativae ... sihstli ... Causales ... sest ... Con-
clulivae ... seperrast.“

„Praepositiones (lk. 32)

... jures ... ette ... wasto ... ümber ... ülle ... alla ...
ilma ... kahs ... sibdes ...“ Parem on prepositsioone
nimetada, Stahl'i arvates, postpositsoonideks, sest nad
seisavad enamasti noomenite järel.

„Die Zahlen der Esten (lk. 33)

... ür ... kolme ... sadiga ... kolmetöistümne ... kar-
tümme, ürkolmat (21) ... sadda ... kolmesadde ... tohat ...
saddatohhat.“ (lk. 34.)

Vaadeldud H. Stahli grammatikas on aset leidnud kõik
sõnaliigid peale interjektsiooni. Suuremate sõnaliikide
kohta (nägu substantiiv, verb, numeraal) on esitatud üksi-
kuid näiteid ja liike — nii substantiividest sõnad: „Sum-

mal“, „Innimenne“, „Mees“, „Naine“; verbidest — „ollen“, „sahn“, „armastan“; numeraalidest — ainult põhiarvud; kuna kõrvalisemad sõnaliigid („Adverbia“, „Conjunctiones“) on üksikasjaliselt grupeeritud ja rohke arvu näidetega varustatud: nii on „Adverbia“ jaotatud 27 ja „Conjunctiones“ 7-sse liiki. Suuri kõrvalekaldumisi eesti rahvakeelest esineb Stahl'i grammatikas — eriti käänd- ja pöörd-sõnade muutmisel — õige ohtrasti. Tuletagem meelde: deklinatsiooni alalt: -st-lõpulist sg. genitiivi, pl. daativi vorme „armalle meehelle“, pl. ablatiivi „neist leibast“ j. t.; konjugatsiooni alalt: aktiivi ja passiivi konjunktiivi vorme „Eth minna armastan“... „Rus minna sain armastut“, passiivi futuuri „Minna sahn armastut sahma“ ja muid. Ühes F. J. Wiedemann'iga peame ütlema: „tema [Stahl'i] grammatika vormiõpetus on suurel määral hoopis mitte-eestiline“¹⁾. Heindr. Stahl on oma grammatika saksa keele grammatikate eeskujul kokku seadnud, sellepärast on seletatavad mainitud patustused eesti rahvakeele vastu. Oma ebatäpsuste peale vaatamata väärrib Stahl'i grammatika eesti esimese keeleõpetusena tähelepanu.

Järgmises, Joh. Gutsblaffi grammatikas tartu murdest „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam“, „Dorpat, M. DC. XL. VIII“, „Etymologia“ osas käsitletakse üheksat eesti keeles leiduvat sõnaliiki („Partes Orationes“): „Articulus, Nomen, Pronomen, Verbum, Participium, Adverbium, Praepositio live Subjunctio, Coniunctio & Interjectio“. Eestis artikleid on kaks („ütz“ ja „Se“), sama palju ka noomeneid („Substantivum“ ja „Adjectivum“). Noomenid kaanduvad ühe „Declinatio“, kahe arvu ja viie käände järgi. „Nominativus“est sg. tuletatakse „Rectivus & Accusativus“ sg.; „Rectivus“est sg. — kõik ainsuse ja mitmuse käanded. Kui nominatiiv sg. lõpeb vokaaliga (a, e, i, o, u), siis rektiiv on sarnane nominatiiviga („Kulla“, „Penni“); erandiks on -ne-lõpulisel (nom. „tullane“, rekt. „tullaze“) ja mõned -i- ning -e-lõpulisel noomenid (n. „Meggi“, r. „Mäje“; n. „Sõbbe“, r. „Sõbbe“ & „Sõbbeda“). Kui aga nomin. sg. lõpeb konsonandiga, siis 1) b, d, g, k, t ja s kaovad sg. rektiivis („Kuld“: „Kulla“; „Tsch“: „Tähe“; „hirs“: „hirre“; „Poist“: „Poja“); 2) erikonsonantidele liituvad rektiivis erivokaalid, näiteks: „B“-le, „D“-le, „E“-le, „M“-le, „R“-le, „-a s“-le, „W“-le ja „Z“-le liitub „a“ („parramba“, „Jffanda“, „Jummala“, „Surma“, „Rübbara“, „Lattifa“, „veggewa“,

1) Wiedemann F. J., Grammatik, lk. 2.

„Mõõa“); „P“-le ja „iõ“-le liitub „i“ („Puhseppi“, „kalli“); „eõ“- ja „uõ“-le — „e“ („kattuffe“); „t“-le — „u“ („kaswandiku“).

Sõnade „Summal“ ja „Hobbo“ käänmine.

„Singulariter.

Nominativus.	Summal		Hobbo	Equa
Rectivus.	Summala	} dei	Hobbu	} Equae
Genitivus.	Summalast		Hobbust	
Dativus.	Summalalle		Hobbulle	
Accusativus.	Summala		Hobbo	

Pluraliter.

N.	Ree Summala,	Hobbü
R.	Reinde Summalide,	Hobbüde
G.	Reist Summalist,	Hobbüist
D.	Reile Summalille,	Hobbülle
Acc.	Reid Summalid,	Hobbüd.“

Adjektiivide „Comparatio“ nagu H. Stahl'il.

„Species“ peatükis esitab Gutschlaff derivaate: „Patronymica“ („Jani Pojck“), „Posselliva“ („Sõõa hüwra“?), „Gentilia“ („Wennelinne“, „Wenne Mõõõ“), „Diminutiva“ („Lazikenne“), „Verbalia“ -ma-infin. järgi („Oppeminne, Sõõte, kirjotaja, Sõõdam“); „Denominativa“, mida nimetatakse „Numeralia“ks. „Numeralia“ eriliigid on: „Ordinalia“ („ehsimene“, „kõues“, „kolmtõistkümmes“), „Cardinalia“ („kõõ“, „kümment“, „ühtkolmandikümment“ (21), „sõõda“ [viimaseist deklioneeruvad ainult „kõõ & üht“], ja „Distributiva“ („kattikesje“, „neljikesje“). Noomenid liituvad enamasti nominatiivselt; harva raktiivselt („Wessifitowi“, „Rawdrewmas“). „Pronomen'it“ käsitletakse Stahl'i eeskujul. Peatükis „Verbum“ püstitatakse sama palju aegu, mooduseid, geenuseid ja konjugatsioonide kui esines Stahl'i grammatikas. Samuti pöördakse verbe Stahl'i põhimõtteil aktiivi ja passiivi indikatiivis, imperatiivis, konjunktiivis ja infinitiivis.

Näiteks verbi „Pessema“ pöörmisest väljavõtteid.

	„Activa Vox“	„Indicativus“	„Passiva Vox“
Pr.	„Minna pesse...		minna sõõ pessetut...
Imperf.	„pessesi...		„sõõ“
Fut.	„sa pessema		„sa pessema sõõma“
„Imperativus“	„pesse“, „pessete“...	„sõõ“	„sõõ sinna pessetut“

„Conjunctivus“

Perfect. „Eth minna olle peffenu... Eth minna olle peffetut...
Plusq. „ „ olli „ „ „ olli „ ...“

„Infinitivus“

Pr. „peffema“, „peffeda“ „Peffetut sama“
Perf. „Peffenu ollema“ „ „ ollema“
Fut. „Peffema sama“ „Sama peffetut sama“

Stahl'ist erineb J. Gutslaffi „Optativus“.

Pr. „Wöiffi minna peffema“ „Wöiffi minna peffetut sama“
Imp. „ „ „ peffenu „ „ „ olla“
Fut. „ „ „ sama „ „ „ sama“
peffema“

Uudusena käsitleb Gutslaff verbi puhul verbide erivormide ja -liikide tuletusi. Näiteks: -ma-infinitiivist tuletatakse: indik. prees. („sulgama minna sulga“; „Tullema, minna tulle“); imperf. -sti- abil („Tachtma | Tachtfi“); perfekt. -nut abil; futuur „sahma“ abil jne.

„Verba Caussativa“ tuletatakse „t“ ja „ta“ suffiksitega („Söhtma“, „lõppetama“) ja „Frequentativa“ „-el“ ja „elle“ suffiksitega („Wihastellema, söhtelma“).

„Adverbiium“ jaguneb juba Stahl'i poolt esitatud rohkearvulistesse liikidesse.

„Praepositio'd“ jaotatakse kahte liiki: 1) „literales“: „in quod“ „ll“ ja „n“, „ad quem“ „lle | e | tte“ ja „a quo“ „lt | t, ft | s“ (nüüdsed käändelõpud); 2) „dictionales“: „Mann, ên, wasto, pöl, weljast, pähl, pählt, pähle“ jne.

„Conjunctio“ on käsitletud Stahl'i eeskujul, kuna lõpuks uudusena esitatakse „Interjectio“ („woi, woi, woi“, „Issa häi“, „Rassitöö kaunitöö“).

Joh. Gutslaffi grammatika „Etymologia“ on täielikum Stahl'i omast. Siin esineb juba interjektsioon, numeraalidest peale „Cardinalia“ ka „Ordinalia“ ja „Distributiva“. Peale selle leidub siin nii noomenite kui ka verbide erivormide ja sõnade tuletamist, mida Stahl'i grammatikas mainitakse ainult käänete tuletamisel. Käänmise alal on Gutslaffi juures võrreldes Stahl'iga edu märgata. Siin esitatakse käänete — eriti rektiivi sg. — tuletamise selgituseks terve rida erilõpulisõnu; deklinatsioonis tehakse

vähemaid kõrvalekaldumisi (vt. referaadis lk. 452). Pöörmisel on Gutsloff üldiselt Stahl'i alusel; optatiivis¹⁾ isegi osutab tagasiminekut [vrd. „Eh minna armastagin“ (Stahl) ja „Wöiffi minna peffema“ (Guts.)]. Ei saa märkimata jätta, et Gutsloff esimesena esitab oma grammatikas „praepositiones literales“ nime all eesti sise- ja väliskoha käändelõppe ning ühes sellega neid käändeid [„kus“: „U“ ja „n“ („päh“, „mann“), „kuhu“: „Ue | e | tte“ („pähle“, „páhe“), „kust“: „It | t, ft | ß“ („weljast“, „pählt“)].

Joh. Gutsloff oma grammatika „Etymologia“-osaga esineb ühelt poolt tartukeelse vormi- ja tuletusõpetuse rajajana, teiselt poolt tõukeandjana tallinnakeelse grammatika täiendusteks.

Heinrich Göseken on seadnud kokku „Manuductio ad linguam Oesthonicam“ Reval, 1660, mõlemate eelpool nimetatud grammatikate eeskujul:

Peatükis „Vom Nominie“ käsitletakse noomenite (substantiivide ja adjektiivide) tuletamist. Näiteks:

Substantiiv

- 1) substantiivist: „Sörmus à Sörm“; „Messilinne à Messi“
- 2) adjektiivist: „pitkus à pitt“, „Rochedus à roche“
- 3) verbist: „Abbi ab aitama“, „Kerra à teddrama“;

adjektiiv

- 1) substantiivist: „armas ab arm“, „larrone“ à „Karro“ 'Bär'
- 2) verbist: „weffinut“ à „weffima“, „unnine“ ab „unnema“
- 3) adverbidest: „Ennene ab enne“, „püftlic“ à „püfti“

Neist tuletustest on minu arvates paljud äpardunud, nagu „Kerra à teddrama“, „larrone (jöttig) à Karro (Bär)“, „unnine“ ab „unnema“ ja teisi, suurem osa on aga õnnestunud.

Noomenite käänmine on Gösekenil täpsalt sarnane Stahl'i omaga. Täienduseks esitatakse Gösekeni vormiõpetuses sisemiste häälikute muutumisi käänmisel: „Veht“: „Vehhest“; „Inimenne“: „innimessessi“; „Meggi“: „Mehjest“; „Ruld“: „Rullast“; „aia“: „aiast“; mida käsitletakse vähemas ulatuses J. Gutsloff'i „Etymologia's“ (vt. referaadis lk. 451). Pronoomen on veidi täielikumalt esitatud Gösekenil kui eelmises grammatikais; pronomeneist „temma“ ja „Se“ on antud kaks akusatiivivormi „temma“, „tedda“

1) Vastav nüüdsele tingivale kõneviisile.

ja „Se“, „Sebda“¹⁾. Verbile pühendatakse ruumi (lk. 36—43) ainult pöörmise skeemi edasiandmiseks. Gösekeni konjugatsioon on Stahl'i omaga väga sarnane, välja arvatud mõningad täiendused, mis esitab Göseken; nii tarvitab ta indik. futuuris abipöördsõna „Sahn“ kõrval ka „Tahhan“ ja impersonaalsete verbide nime all esitab ta esimesena eesti õigeid impersonaalivorme: „Sõhne“, „Kirjotane“; „Sõhti“, „Jaggati“. Järgnevate sõnaliikide, „Adverbio“, „Conjunction“, „Praeposition“ ja „Interjection“ käsitelu ei erine J. Gutsloff'i grammatika omast.

H. Göseken omas tallinna murde grammatikas esitab sõnaliike Gutsloff'i „Etymologia's“ antud järjekorras käsitles deklinatsiooni, konjugatsiooni, adverb'i ja konjunktsiooni peamiselt Stahl'i järgi, derivaate, prepositsiooni ja interjektsiooni aga — Gutsloff'i eeskujul. Uudusena esinevad Gösekeni etümoloogia alul (lk. 14—25) noomenite tuletused.

Eesti XVII sajandil ilmunud grammatikaist on kõige rohkem tunnustust leidnud Johann Hornungi „Grammatica Estonica, brevis perspicua tamen methodo ad dialectum Revaliensem edita.“ Riga 1693.

Joh. Hornungi „Etymologia“ (lk. 6—114) esimeses peatükis „De Nomine“ esitatakse H. Gösekeni eeskujul substantiivide ja adjektiivide tuletusi [(lk. 6—11) „Rinnus à Rind“, „Måbda à Måbdanema“; „Måtlik à Måtta“, „Wæsefenne“; „somelanne“]. „Declinatio“ võtab oma alla suurema osa „Etymologia“'st (lk. 12—60). Noomenid grupeeritakse käänmisel üheksasse liiki („Regula“). Iga liigi („Regula“) puhul esitatakse tüüpiliste sõnade „Declinatio“ ja selle järele sellesse gruppi kuuluvad noomenid enamasti neljas käändes (nom., gen. ja ak. sg. ning ak. pl.). Näiteks:

„Regula I, Specialis“.

Siia kuuluvad mitmesilbilised („Pollysüllaba“) -al, -el, -ul, -in, -ar, -aw, -ew, -and, -end, -itš, -amb, -emb ja -uš lõpulised sõnad.

„Declinatio Vocis Summal | Gott.“

Singularis.

Nom.	Summal
Gen.	Summala

1) Vrd. Wiedemann, F. J., Grammatik, lk. 4.

Dat.	Summalasse	addit.	Genitiv	lle.	l.
Acc.	Summalad	"	"	"	b
Abl.	{	Summalast	" ex Deo	"	st
	{	Summalalt	" à Deo	"	lt
	{	Summalasse	" in Deum	"	ffe
	{	Summalas	" in Deo	"	s

Pluralis.

N.	Summalad	addit	Genitiv	b
Gen.	{	Summalade	"	" de
	{	Summalide	"	" de
	{	Summalude	"	" de
Dat.	{	Summalille	pro d'elle	
	{	Summalulle	rarò	
Acc.	{	Summalaid	}	rarò
	{	Summalid		
	{	Summalud		
	{	Summaluid		
Abl.	{	Summalist	}	
	{	Summalust		
	{	Summaluist		

Sellesse „regula“sse asetatakse noomenid: „Rummal“, „Sammal“, „Kindel“, „Kübbar“, „Wallus“ j. t.

„IV Reg.“-sse kuulub:

Ühesilbiliste rühm, mille genitiiv sg. on „(a) (e) (i) (o)“ lõpuline. („Liit“, „Roorm“, „Nool“, „Siil“, „Muur“, „Narts“.)

„Declin. Nael genit. Naela ein Nagel ein Pfund“.

Singularis.

N.	Nael	Acc.	Naela
G.	Naela	Abl.	Naelast
D.	Naelale (l.)		

Pluralis.

N.	Naelad	Acc.	Naelo
Gen.	Naelade	Abl.	Naeladest
Dat.	{	Naeladelle	Naelust
	{	Naelule	

J. Hornungi „Declinatio“'s esineb: õige sg. genitiiv („Summala“, „Naela“, „Rawwalusse“, „Taewa“); akusatiivina sg. ja pl. praegune sg. ja pl. partitiiv („Summalad“, „Taewast“, „Naela“, „Wihsta“, „Rauba“; „Summalaid“, „Taewaid“, „Naelo“, „Kirpa“, „Motte“, „Wihsto“, „Rusi“);

-Ile-lõpuline daativ III-nda sõnasilbi järel, -le-lõpuline aga muude silpide järel („Summalalle“, „Summalille“, „Naeladelle“, „Saewastelle“, „Saewale“, „Rawwalusfile“, „Seppile“); de- ja i-mitmus („Rawwalustest“ ~ „Rawwalustift“; „Naeladest“ ~ „Naelust“; „Seppadest“ ~ „Seppist“).

Noomenite korraldamine sg. nomin. ja genitiivi lõppude järgi „regula“'tesse (nüüdseisse käändkondadesse) pole J. Hornungil hästi õnnestunud, sest mõnes tema „regula's“ leidub üksteisest lahkuminevate tüüpide sõnu.

Näiteks kuuluvad:

- I ja II „regula“'sse: 1) mitmesilbised (I-sse „Nummal“, „Orraw“; II-se „Rawwalus“),
 2) kahesilbilisteks lüh. (I-sse „Kindel“, „Sammal“, II-se „Walmis“),
 IX „ : 1) kahesilb. painduvad („Seggo“, „Nugga“, „Uffi“),
 2) kahes. paindumata („Perre“, „Pahha“),
 3) kahesilb-teks lüh. („Motte“, „törge“, „tastne“),
 4) kolme- või enamsilb. („Walmaja“, „Wallato“).

Kuna sellevastu üks tüüp sõnu, nimelt III välle painduvad tüved, on leidnud käsitlust viies „regula's“:

- IV „regula“'s sõnad: „Nael“, „Liin“, „Laps“, „Müür“, „Luts“;
 V „ : „Laut“, „Tark“, „Härg“, „Rulp“, „Rirp“;
 VI „ : „Sep“, „Mot“, „Sam“, „Rel“;
 VII „ : „Wibt“, „Naht“, „Wald“, „Örs“, „Rast“;
 VIII „ : „Raub“, „Luud“, „Ruus“.

Komparatsioon ja pronoomen on Hornung'il käsitletud eelmiste (Stahl'i j. t.) grammatikate analoogial, „Numeralia“ aga juba iseseisva sõnaliigina, mitte denominatiividena nagu Gutschlaff'il ja Göseken'il. Numeeraalid Hornungi järgi on „declinabilia“ (8. „Fahhetfa D. fahhetfalle“, „11. ütsteiftümme | G. ühheteiftümne | Acc. ühtteiftümnet“; „fadda G. faa D. faale Acc. fadda“; „kolmas | G. kolmanda D. kolmandalle“; „ütsteiftümnes G. ütsteiftümne | Acc. ütsteiftümnet“; „Euhhades G. Euhhande D. Euhhandelle“).

„De Verbo“ peatükis esitab J. Hornung abipöörd-sõnade „saan“, „ollen“ ja „pean“ ning verbi „kustutan“

konjugatsioonid. Näiteks verbi „kustutama“ „conjugatio“'st väljavõtteid.

„Activum. Indicat.

Praef. Minna kustutan ... Impf. Minna kustutasin ...

Perf. Minna olen kustutanud, -tand ...

Plusq. Minna olin kustutanud ...

Imperat. kustuta, kustutago

{	minna	kustutagem meie
	sinna	kustutage teie.
	temma	
	nemmad	

Conjunct. & Optat. Praef. „kustutaksin“, „kustutaksid...“

Perf. & Plusq. „olleksin kustutanud“, „-nd...“

Infinitivus. Pr. „kustutama“, Praet. „ollesin kustutanud“

Ger. „kustutades“. Partic. „kustutaja“.

Passivum. Praef. „Mind kustutatakse & kustutakse...“

Imperf. „Mind kustutadi & kustutedi...“

Perf. „Minna olen) kustutadud

„Mind on) & kustodud...“

Konjugatsioonis on teinud Hornung suure edusammu. Ta on jätnud välja kõik mitte-eestilised jooned, näit. futuuri, endiste etümoloogiate „conjunctivuse“ ja „sahma“ abil tuletatud passiivi vormid. Tema verbi „conjugatio“ vastab üldjoontes täiesti nüüdse aja verbi pöörmisele. Uudusena esitab Hornung eitava kõne abipöördsonast „ollesin“ (Pr. „Minna ei olle...“ Impf. „Minna ei olnud“, Perf. „Minna ei olle olnud“). Verbi „kustutama“ eeskujul pöörduvad Hornungi järgi ka teised verbid, millest tüüpilisemaist annab ta peavormid („sõma“, „käima“; „soudma souetud souan“; „aitma aidetud aitan“; „matma mattetud ~ maetud mattan“; „tullesin tullin tulnud“; „luggema luggesin loen“; „mõtlema mottelnud motteldud“).

Järgnevad sõnaliigid, „Adverbia“, „Conjunctio“ ja „Praepositio“ on Hornungil käsitletud H. Stahl'i analoogial, „interjectio“ aga J. Gutsloff'i eeskujul.

Joh. Hornungi „Etymologia“, milles on esimest korda meie rahvakäele põhjal tähistatud õiged põhivormid deklinatsiooni ja konjugatsiooni alalt, nagu: sg. genitiiv, sg. ja pl. akusatiiv (nüüdne partitiiv), passiivi j. t. vormid, ja milles on esitatud käändkonnisse („regula'tesse“) korraldatult hulk noomeneid põhikäändeis, on ehtsaks aluseks omaaegsele eesti kirikukeelele ja selle järele ilmunud eesti vormiõpetusile.

Anton Thor Helle eesti keele grammatika järgi, mille välja andis Eberhard Gutsleff 1732. a. Halles „Kurtzgefallte Anweisung zur Ehftnifchen Sprache“ nime all, on eestis üksainus „Declinatio“ alljärgnevate käänete ja käändelõppudega:

„Singvlariter“

„Nomin.“ on 17 lõppu, s. o. nii palju lõppe kui palju on tähti eesti tähestikus peale h.

„Genitiv. a, e, i, o, u“, lõpeb alati vokaaliga.

„Dativ. ie, i“ on kahesugune lõpp, ja teda nimetatakse esimeseks ja teiseks dativus'eks.

„Acculat. d, t, ft“ ja kõik 5 vokaali.

„Vocativ.“ nii nagu „Nominativus'es“.

„Ablat. ft“, teine „It“.

„PLVRALITER“

Nomin. d

Genitiv. de, te

Dativ. I: dele, tele, ule, ile; II: tel, del, ul, il“

„Accul. d, t“, või vokaal.

„Vocat.“ nii nagu „Nominat.“

„Abl.“ nii nagu „sing.“

„PARADIGMA“ ehk „Exempel“ ainsamast pea-deklinatsioonist:

„Singularis.“		Pluralis.	
Nom.	Summal	N.	Summalad
Gen.	Summala	G.	Summalatte
Dat.	Summalale } Summalal }	D.	Summalattele, -tel Summalaiile, -lail
Acc.	Summalat	Acc.	Summalaid Summalid
Voc.	Summal o	V.	Summalad o
Abl.	Summalast } Summalalt }	Abl.	Summalattest, -elt Summalaiist, -ailt Summalist, -ilt“

Käanded ja käändelõpud on Thor Helle'l ja Hornungil üldiselt samad, välja arvatud vokaalile liituvate akus. sg. ja gen. pl. lõpud kolmesilbistes ja kahesilbilisteks lähenedes, millena Hornungil esinevad -d ja -de („Summalad“, „Summalade“; „Walwajad“, „Walwajade“; „Aaftad“), A. Thor Hellel -t ja -te lõpud („Summalat“, „Summalatte“; „pimmedat“, „pimmedatte“; „aaftat“).

Kõik teised käänmised peadeklinatsioonist kõrvale kalduvad sõnad grupeeritakse Thor Helle etümoloogias nomi-

natiivi lõpptähtede järgi tähestikulises järjekorras 17 deklinatsiooniklassi.

"Clasfis	I A[-ga lõppev].	1. Wagga 2. Sigga 3. Pea 4. Sabba 5. Uasta 6. Südda.
"	II B " "	1. Siib 2. Ruub 3. Rumb.
"	III D " "	1. Rind 2. Riib 3. Raad 4. Sund.
"	IV E " "	1. Dige 2. innimenne 3. Nie 4. Pimme 5. Odde 6. Soe 7. Habbe.
"	V G " "	1. Voeg 2. Mäng 3. Färg 4. Falg 5. Loog 6. Liig.
"	VI I " "	1. Riwi 2. Karri 3. Wäggi 4. Rohhi 5. Wäeti
"	XIV S " "	1. Sammas 2. Taewas 3. Mats 4. Kois 5. Laps 6. Kallis 7. Püs 8. Rõmuš 9. Roh- hus 10. Pilbas 11. Kunnin- gas 12. Weis 13. Mees 14. Kallaš.
"	XV T " "	1. Moot 2. Koht 3. Püt 4. Meitfit 5. Ramat 6. Pišfut 7. Ollut.
"	XVI U " "	1. Su 2. Lu 3. Luggu 4. Sau 5. Nou.
"	XVII W " "	1. Põllw 2. Pääw 3. Rõrw 4. Tuller."

Kõigi deklinatsiooniklasside igast paradigmasõnast on antud vähemalt nom., gen. ja akus. sg. ning akus. ja abl. pl. vormid. Thor Helle deklinatsiooniliigitus laialivalgavana (17-nes klassis on 90 paradigmat) ning ebaotstarbekohasena pole järgnevais grammatikais leidnud vastuvõtmist.

Eraldi substantiivist käsitleb Thor Helle adjektiiviv. Adjektiivideks peab ta muutumatuid adverbe: „walmis“, „lahti“, „liggi“, „wabbat“, „parris“ („meie olleme walmis“; „keif ukšed on lahti“); adjektiivide hulka loeb ta ka „numeralia'id“. „Ordinalia“ „üksteistümnes“ käänmine õnnestub tal paremini kui Hornungil.

A. Thor Helle: „N. üksteistümnes
G. üheteistümnes“

D. üh̄heteiſt̄üm̄nemal
 Acc. üh̄heteiſt̄üm̄neſt
 Abl. üh̄heteiſt̄üm̄nemast

J. Hornung: „N. üt̄ſteiſt̄üm̄neſ
 Gen. üt̄ſteiſt̄üm̄ne
 Acc. üt̄ſteiſt̄üm̄net

„Pronomen'is“ mainitakse: „teſ“ tarvitatakse isikute puhul, „miſ“ nii isikute kui ka asjade puhul.

Kaunis täielikult käsitletakse Thor Helle verbi-pea-
 tükis „formatio temporum'i“. Tävi verbidel on -ma-
 infinitiivis.

- m a - infin. tuletatakse :

- 1) „prael.“ ind. („peſjan“, „tulen“, „armaſtan“)
- 2) impf. „ („täiſin“, „tullin“)
- 3) -da-infin. („kauniſtada“, „kõgguda“, „nähha“).

- d a infin. tuletatakse :

- 1) III is. sg. }
 I, II, III is. pl. } imperat. („tehko, tehkem, tehke, tehko“)
- 2) -tud- „Supinum“ („tehtud“, „valmiſtatud“)
- 3) Passiivi prees. („luatſe, tehhaſe, kariſtaſe“).

I isik. prees. ind. tuletatakse :

- 1) II is. sg. imperat. („tee“, „ſeu“)
- 2) „optativ.“ „imperf.“ („uſſutſin“, „olleſſin“)
- 3) eitava kõne prees. („ei ma magga“)

- t u d - „Supinum“ ist tuletatakse :

passiivi imperf. („tehti“, „pandi“).

Sellega püstitab A. Thor Helle esimesena teadlikult eesti verbide pöõrmise põhivormid ja nende tuletised.

Verbid jaotatakse pöõrmisel ühte peakonjugatsiooni („Walmiſtama“) ja kaheksasse kõrval-konjugatsiooni ehk -paradigmasse (I „Lidduma“, II „Leidma“, III „kütma“, IV „uſtma“, V „tahtma“, VI „Sõma“, VII „teggema“, VIII „Minnema“). Verbi konjugeerimisel seisab Thor Helle üldiselt J. Hornungi alusel, välja arvatud Thor Helle mõningad eesti keelele mitte vastavad täiendused, nagu akt. „conjunct.“ fut. „Ma ſaan walmiſtanud“; passiivi konjunkt. fut. „Ma ollen ſanud walmiſtud“; pass. optat. „Ma ſaſſin walmiſtud“ j. t.

Prepositsioonid ehk õigemini postpositsioonid jagunevad liikidesse Thor Helle'l nende käänete järgi, mida

nende puhul tarvitatakse. Konjunktsioonide hulka langevad tal ka silbid ehk „Enclitica“ (käändelõpud ja muud suffiksid): „ga, ta, tš, ni, li, ti, šfe, š, fees, to, ge, gi, te, fi“ („täega“, „surmani“, „firrifus“, „täšfota“, „ninnasše“).

A. Thor Helle etümoloogia, mis lisaks toob ainult üksikuid uusi positiivseid jooni J. Hornungi „Etymologia“le, on tähelepanu-vääriv oma omapärase deklinatsiooniliigitusega ja üksikasjalise verbivormide tuletuse käsiteluga.

Aug. Wilhelm Hupeli „Ehftnifche Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalifchen und dörptifchen...“ II tr. Mitau, 1818, teises ja kolmandas peatükis grupeeritakse nii Tallinna kui ka Tartu murde noomenid kolme deklinatsiooniliiki (Hauptformen), millest viimane omakorda jaguneb nelja klassi.

I pealiiki kuuluvad:

Tallinna m.	Tartu m.
„wagga, pea, aashta toi, šo, himmo“ j. t.	„nenna, tštegja, ma šange, tutwa, šuggu“ j. t.

II pealiiki kuuluvad:

„šummal, tiib, laul, laps ramat, põšw, tullew“	„päiw, tšbbär, keel, ruššif, ramat, ollew.“

III pealiiki kuuluvad:

I kl.:	
„innimenne, fallas, rohhi“	„inniminne, šohhuš, šurri.“

II kl.:	
„šigga, täšfi, teggo, luggu“	„ššbda, mäggi, šäbbi...“

III kl.:	
„ššbda, šebbe, šoleto, poeg“	„ššgge, aig, warsš, roog.“

IV kl.:	
„ainuš, šllut“	„ššug, ššbda, tšššhine.“

See liigitus, mille on Hupel teinud sg. nominatiivi ja genitiivi vahelise suhte alusel, pole küllalt õnnelik, sest eritüübilisi tüvesid on paigutatud kõikidesse pealiikidesse, nagu osutavad ülalesitatud näited. Käänded ja käändelõpud Hupelil ei erine Thor Helle omadest, välja arvatud muidugi tartukeelsed vormid. Näiteks „päiw“ käänmine:

Sing. „N. päiw, G. päiwa, D. päiwäle [ja] päiwal, Ac. päiwä,
Abl. päiwäšt [ja] päiwäšt“.

Pluur. „N. päivä, G. päivide [ehk] päivi, D. päiville [ja] päivil, Ac. päivi, Abl. päivist.“

Komparatiivi lõppudeks Hupel'i järgi on tallinna murdes — m („surem, teletum, parrem, pahhem“) ja tartu murdes — mb („suremb, teletumb, parremb, enämb“). Numeraalide, pronoomenite, verbide ja partiklite käsitelul on Hupel aluseks võtnud A. Thor Helle grammatika täiendades viimast lisanäidete ja paradigmadega eriti tartu murdest.

Näiteks „Konjugatsiooni peaparadigmast“ väljavõtteid.

Tallinna m.

„Act. Ind. Pr. ma valmistan
Imp. „ valmistasin
Perf. „ ollen valmistanud
Plusqv. „ olin „
Imperat. valmistaja, valmistago
Conjunct. Fut. ma saan valmistanud.
Optativ. Imperf. ma valmistaksin
Plusqv. ma ollesin valmistanud...

Pass. Ind. Pr. mind valmistakse
Imperf. „ valmistati
Perf. ma ollen valmistud
Imperat. fago sinna valmistud...

[Eitav kõne] Pr. ma ei valmista
Impf. ma ei valmistanud
Imperat. ärra valmista“

Tartu m.

„Act. Ind. Pr. ma armasta... nemmä armastava
Imp. „ armasti... „ armastiva
Perf. ma olle armastanu... „ omma armastanu
Plusqv. ma olli armastanu „ olliiva „
Imperat. armasta, armastago...
Conjunct. Fut. ma sa armastanu
Optativ. Imperf. ma armastaksen... nemmä armastaksese

Plusq. ma olles armastanu...

Pass. Ind. Pr. minna ~ minno armasteta
Imperf. minna ~ minno armasteti
Perf. minna olle armastetu
Imperat. fago sinna armastetus“

A. W. Hupel oma eesti keele grammatikas ei esita küll uusi täiendavaid jooni eesti vormi- ja tuletusõpetuse

alal, korraldab aga esimesena peale Joh. Gutsclaffi tartu-keelsed sõnad eesti etümoloogia täienenud raamidesse, mis tähistab teatavat edu eesti etümoloogiate arengus.

Ladina ja saksa grammatikate raamides käsitletud etümoloogiate ühiseiks tunnuseiks on: üks deklinatsioon ja konjugatsioon väliste tunnuste (lõpphäälikut) järgi liigitatud eriparadigmadega, kuus kaasust, lühike tuletussõnade käsitletu j. m. Selles ajajärgus rajatakse alus eesti verbi pöörmisele (J. Hornung) ja pöördvormide moodustamisele (A. Thor Helle), kuna eesti noomenite käändvormidele põhjaliku aluse paneb järgmine ajajärk.

(Järgneb.)

Karl Mihkla.

Krahv Hermann Keyserling.

Jooni balti-saksa filosoofist.

Hermann krahv Keyserling on umbes 15 viimase aasta kestes tõusnud mitte üksnes saksa filosoofide arvurikkas peres, vaid rahvusvahelises mõtteteadlaste ringis õige silmapaistvale kohale, iseäranis peale oma kahekõitelse suurema teose „Das Reisetagebuch eines Philosophen“ ilmumist.

Keyserlingid kuuluvad balti-saksa aadli hulka ja see sugukond on aastate kestes andnud rea tegelasi mitmesugusel aladel; nimetame siin ainult ligemasse ajajärku kuuluvat krahv Keyserlingi Riia õpekonna viimse saksa soost kuraatorina ja juba meie aega ulatuvaist: filosoofi Hermann Keyserlingi isa, suurejoonelist ja omapäraste joontega varustatud eraõpetlase kuju, kelle huvide piirkonda kuulusid looduslõulised ja matemaatilised teadused. Kahe suure mõisa: Raikküla (Harju maakonnas, Rapla kihelkonnas) ja Kõnnu (Pärnu maakonnas) omanikuna andus ta algupärase erakuna oma armsale teadusele esimesena nimetatud mõisas, kuhu oli koondatud omaniku eriala suurepärase raamatukogu. Nende ridade kirjutaja mäletab oma varasest noorusest selgesti selle hiiglase kuju, kelle ümber liikus kõige mitmekesisem kogu anekdoote. Kuna aga tänapäeva silmapaistva filosoofi isa teaduslik toimimine jäi üksnes tema härrasmaja seinte vahele, on saanud tema onu Eduard krahv Keyserlingi ilukirjanduslik looming juba üldsuse omanduseks, sünnitades selle tõttu märksa suuremaid ringlaineid. Eduard Keyserlingi novellides ja romaanides (jättes kõrvale tema noorema ea paar dramaatilist katset, mis väärivad kahtlemaia vähem tähelepanu) on kajastunud kõige kristalsemalt balti-saksa üllaristokraatlikkuse õrnad, välise õhmuutuse vastu enam kui üliheltad võrsud, kelle kidunemismärgid on ühtlasi nende kaunimad omadused. Eduard Keyserling oli juba vanemas eas, pea täitsa pime, kui teda kohtas esmakordselt nende ridade kirjutaja ilmasõja puhkemise aastal kirjanikkude-kunstnikkude kohvikus intiimses seltskonnas — gitari mängiva kaaslõbutsejana keset noorust. See oli nii ebakooskõlaline selle mõttekujuga, mille olin loonud enesele ühes omamaaliste kaas-aegsetega sellest saksa kirjanikust, kelle looming avaldas mitmesse „Noor-Eesti“ aegsesse kirjanikusse õige suurt mõju, kuigi see pole sel määral leidnud kirjanduslikku väljendust.

Õieti oligi see Eduard Keyserlingi ilukirjanduslik toodang, mis alguses juhtis meie tähelepanu tema nimekaaslele Hermann Keyserlingile ja viis tema töödega tutvumisele. Ei olnud see küll Hermann Keyserlingi esikteos „Das Gefüge der Welt“, vaid mingi lühem kirjutis nimetatud filosoofilt, mis äratas oma mõtete ja käsitluslaadiga erilist huvi autorile, kellest kui isikust oli mällu jäänud püsima rida koomilisi juhtumusi tema keskkooliõpilas-ajast Pärnu gümnaasiumis, mis oli kõnelnud tema kaasõpilane, minu ligisugulane. Need isikupäraseid lood, mis heitsid ennem vastandlikku veidrat valgust autorile, ja tema tänapäeva otse lahkuminev toodang — see oli seda huviäratavam. Tekkis kavatsus tõlkida Hermann Keyserlingi mingi lühem teos, mis käsitles kultuuriküsimusi filosoofiliselt vaatekohalt, ja nende ridade kirjutajale tehti tema kirjanduslikkude sõprade poolt ülesandeks muretseda tõkeluba autorilt, kes veetis suved tol ajal harilikult Raikküla mõisas. See oli vist 1910. a. suvel, kui külastasin nimetatud mõisas Hermann Keyserlingi, kelle lahke vastuvõtt ja lihtne olek üllatavalt köitis, mille tõttu õige pikaks venis esimene kohtamine ning vestlus ja esimesele käigule liitusid järgnev all suvedel uuedki.

See oli Hermann Keyserlingi filosoofilise loomingu algusaastatel, kus ta oli õige tunduvalt mõjustatud oma ealiselt vanema sõbra Chamberlaini, „Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts“ autori, pangermanistlikkudest aadetest, milles leidis puhtfilosoofilistest lähtekohtadest märgatav ülekaal inglise mõttetarkadel. Kuid noll aastatel oli Hermann Keyserling veel oma radade otsingul, kus ei või olla kõnet lõplikust väljakujunemisest. Selle oma mõtteringi leidmiseks oli tal kavatsus alustada pikemat reisi kaugeesse idamaadesse, kust lootis tuua kooskõlastatud oma mõtteringi, mille lülideks oleksid kauge-ida filosoofia ja Euroopa mõtteteadus omapärase põimingu. Sel reisel lootis ta ennast leida. Juba neil aastatel kõneles Hermann Keyserling oma idareisi kavatsusest, mis hiljem teostuski, kuna Kõnnu mõisa maharaiutud mets oli selleks majanduslikud võimalused muretsenud.

Hermann Keyserlingi idareisi tulemuseks oli tema filosoofilise mõtte kujunemine ja selle väljendusena kahe suure köiteline teos „Das Reisetagebuch eines Philosophen“, saksa mõtteteadusliku kirjanduse tähtsam teos viimase kümne aasta kestes. Kuna Hermann Keyserlingi teoseid varem oli vastu võetud teatud skepsisega, iseäranis mõtteteadlaste kitsamas ringis (nii hinnati ühel rahvusvahelisel mõtteteadlaste kongressil Keyserlingi „salong-filosoofi“ muheleva nimetusega), siis oli ta oma filosoofilise reisikirjeldusega omale loonud üldise tunnustuse ja mitte üksnes Saksas ja Inglismaal, kus oli õige laialise tutvuse saavutanud mitte ainult kauase sel maal elamise ja oma rohkearvuliste filosoofiliste sõprade ringkonna, vaid ikkagi peaaegselt oma filosoofiliste teoste tõttu.

1919. aasta lõpul asus Hermann Keyserling Londonis, kus ta tol ajal ka poliitilise võitluse sekka läi, olles elavas ühenduses vene oktoobristlikkude ja kadettide ringidega ja võttes sõna Eesti iseselsvuspüüete vastu „Times“i veergudel, kuna tema sõnal ei puudunud kaaluv mõju Inglise vanameelsete ringkonnas. Hermann Keyserlingi oli muutnud iseseisvale Eestile vaenuliseks meie maaseadus, nagu on eemale tõuganud teisi Balti mõisnikke see vajaduslik uuendus heidutades neid kõige teravamalt oma endisest kodumaast. Mõisate võõrandamine tähendas Keyserlingile kõigepealt oma filosoofiliste aadete teostamise edasilükkamist, mis pärast on arusaadav tema eriline sapp ja seega ka andeksantav. Nimetatud aastal Londonis Keyserlingi külastades leidsin ta olevat märksa tagasihoidlikuma ja kaunis mõruda võrreldes endiste külastustega Raikkülas. Lühikeste viisakusavaldustega lõppeski see mõlemaile piinlik külastus, kuna polnud vestluse sobivuseks mingeid väljavaateid.

Aasta või kaks hiljem külastas Hermann Keyserling Eestit, kus teda aga, arvesse võttes tema eestivaenulist propagandat Inglise ajakirjan-
duses, ootas — vangistus. Seda meie tolleaegse valitsuse sammude ei või
nimetada just kaugelenägevaks, kuna Hermann Keyserlingi nimelise
filosoofi vangistamine äratas kergelt öeldes võõrastust välismaades ja
peale mõnesuguseid diplomaatilisi sekeldusi vabastus tuntud filosoof
õige pea meie vangikojast ja lahkus siit Saksamaale, kus siis hakkaski
teostama oma ammust kavatsust, asutades Darmstadt'i ligidale mõtte-
teadusliku asutise „Die Schule der Weisen“, kus ta püüdis juhtida oma
filosoofilisse mõtteringi nooremaid kaasaeglasi. Olgu veel nimetatud, et
Hermann Keyserling oli Rabindranath Tagore'i suure populariteedi kaas-
loojaks Saksamaal, olles selle India kirjanik-filosoofi propageerijaks ja
teerajajaks. — Vaheajal on ka filosoofi suhtumine Eestisse muutunud
enam ajaloo paratamatusega arvestavaks ning filosoofiliselt rahulikumaks,
kaotades endise vaenulikkuse teravuse. Teatud määral on kõigi Keyser-
lingide iseloomustavaks omaduseks, et nad tolerantsetena oskavad aja
ja oludega kohaneda, nagu seda kinnitab ka tänapäeva näitena asjaolu, et
üks Keyserlingide sugukonna liige on praegu Läti vabariigi sõjalaevastiku
juhiks. Muutuvad olud, muutume ka meie, võiksid Keyserlingid täie
õigusega ka eneste kohta öelda nii mitmelgi puhul oma perekonna
ajaloo pikal vältel.

Oma esikteost „Das Gefüge der Welt“ nimetab autor oma nooruse,
tänapäeval juba ülesaadud seisukohti kaitsvaks teoseks, pidades ise
oma peatooteks „Schöpferische Erkenntniss“. Tõepoolest ongi selles ja
„Das Reisetagebuch eines Philosophen“, neis kahes teoses koondatud
Keyserlingi kogu filosoofiline mõte.

Ei oleks kerge teha täielikum kokkuvõtet sellest meie tänapäeva
silmapaistvast filosoofist, mispärast lubatagu ainult üldjooneline kokku-
võte ja selle täienduseks iseloomulisemad katked, muidugi kõige
lühemad ja kokkusurutumad Hermann Keyserlingi viimati nimetatud
reisipäevaraamatust. „Filosoofi reisipäevaraamatus“ ilmestub metafüüsik-
muusiku sügav ja lai iseloom, Keyserlingil on õigus kinnitada, et ta
enne kõike on metafüüsik, et tema kõige tõelisem ja kõige tõsisem huvi
kuulub võimalikule maailmale ja sügugi mitte aktuaalsele. Meta-
füüsiline instinkt on siin kõigepealt vitaalne fakt, olles kõikidest instink-
tidest kõige lähem isiku enese sügavamale põhjale (kui nii väljendada
mõiste, mille Keyserling nimetab sõnaga „Grund“).

Sellepärast püüab Keyserling tõusta ikka rohkem ja rohkem üle
isiklikkusest, tõendades, et metafüüsiku ülim tragöödia on see, et ta
kunagi ei vabane eneses täiesti oma individuumist, sellest individuumist,
kes sündinud metafüüsiku silmis jääb peaaegu juhuslikuks, ja mis
moodustab pigemini takistuse kui abi. Missuguse igatsusega kirjutab
Keyserling Bach'ist: „Mängisin noil päevil palju Bachi ilusas vanas
saalis, millel nii kummaline akustika. Mispärast tähendab see kunst
nii palju mulle? Sellepärast et tema vaim esitab ühe peatoonidest.
On olemas intiimne konneks mõtete ja toonide sügavuse vahel. Kogu
Bachi muusika on täieliselt põhitoon. Ükski muusik ei ole kunagi
olnud nii sügav kui Bach ja sellepärast ei ole ükski muusik niivõrt
kui tema kongeniaalne metafüüsikuga. Metafüüsiku ülesanne on mängida
bassi arusaaja vaimu sümfoonia, ära tunda maailma-muusika põhitoone
ja panna neid kõlama. Ja kuna ma Bachi süvenesin, sisostas in
valulikult: Kui võiksin mõelda nii, nagu see mees on komponee-
rinud, kui minu arusaamine võiks tagasi anda sama sügava põhitooni
kui tema muusika, siis oleksin jõudnud pärale.“

Eneseanalüüsiga läbipaisatud idamaalise filosoofia katkendid on
aidanud Hermann Keyserlingil veelgi enam süveneda oma meta-

Tüüsilisse minasse ja vaatlustesse, mis moodustavad ka india mõtetarkade loomingu põhiitooni.

Hermann Keyserling kirjutab „Filosoofi reisipäevaraamatus“:

„Enne ärasõitu.

Millega seletada seda sügavasti sisse juurdunud instinkti, mis mind sundis reisima ümber maailma — mitte vähem käskiv instinkt kui see, mis mind muiste sundis rändama ühest kliimast teise, jälgides muutmatule rütmile, et alal hoida oma kidura tervise tasakaalu väliste abinõudega? — See ei ole uudishimu: minu antipaatia kõigi looduslike nähtuste vastu, sel määral kui nad ei ole minu sisemiste püüetega ühenduses, on ainult kasvanud. See ei ole mõnesugune uurimuse tagaajamine, sest ei ole mingisugust erilist probleemi, mis minu olemus võiks võtta tõe poolest tõsiselt. See tung, mis mind juhatab laia maailma, on täpsalt sama, mis on viinud paljusid inimesi kloostrisse: see on igatsus end realiseerida.

Mõni aasta tagasi, kui nõuks võtsin elada Raikkülas, kujutlesin, et mul enam vaja ei ole seltskonda. Ja tõe poolest, ma ei oleks seda vajanud, kui minu eesmärk oleks olnud lasta küpseda neid ideid, mille idanemine oli alanud minus, sest kuskil mujal ei ole paremini kaitstud ideede areng kui üksinduses, mis on vaene välistest erutustest või isegi täiesti ilma nendeta. Kuid ma ootasin rohkem Raikkülast. Olin lootnud, et see üksindus aitaks sellele ülimale enese-realisatsioonile, mille tõttu need mõtted, mis mulle tuleksid, võiksid saada metafüüsilise realiteedi puhtaks väljenduseks; olin lootnud, et seal võiksin kasvada üle aja ning ruumi juhuslike takistuste. Ses lootuses pettusin. Pidin tunnistama, et muutudes oma üksinduses ikka enam ja enam eneseks, see ei olnud metafüüsilises mõttes, vaid empiirilises, ja see oli just täpsalt selle vastand, mis ma otsisin. Pidin ära tundma, et minul oli liiga vara ilmast loobuda. Suuremale osale surelikele on personaalsus võib olla suurim hüve; kuid see on tragöödiate tragöödia metafüüsikule, et ta täiesti ei saa ülle olla oma enese individuaalsusest. Keats ütleb poeedist: „Poetilisel iseloomul ei ole mina't; ta on kõik ja ei midagi; tal ei ole iseloomu; poeedil ei ole ident-sust; ta täidab ikka mingisugust muud keha“. Ta oleks pidanud juurde lisama, et poet peab olema vabastatud enese mina'st ja et ta ainult sel määral võib täita oma ülesannet, kui palju tal see korda läheb. Sama on maksev kõrgemal astmel ja sügavamas mõttes ka metafüüsiku kohta. Metafüüsik suhtub poeedisse, nagu poet näitlejasse. Näitleja etendab; poet loob; metafüüsik antispereub oma vaimus igale võimalikule etendusele ja loomingle. Ta ei pea võtma ühtegi vormi lõpulikuna, ei iialgi end tundma identsena ei millegagi ega kellegagi; tema südametunnistuse tsentrum peab kokku langema maailma omaga. Ta peab vaatlema iga individuaalset näilisust Jumala vaatekohast. Ja seda peajasjalikult, kui ta enese isik ja ta enese filosoofia on küsimuses.

Raikküla ei soodustanud seda sisemist protseduuri. Nagu nii palju teisi, hakkasin pidama maailma võimalusi nagu lõppeniiks. mõne täiesti isikliku vormeli läbi, käsitama juhuslikke maaniaid nagu Olemuse vajalisi atribuute. Hakkasin saama personaalsuseks. Ja siis mõistsin, kuidõrt targad olid olnud Pythagoras ja Platon pikendades oma reisisid kuni oma küpsuse viimse aastajani. Mõõdapääsematu kristallisatsiooni peab edasi lükkama nii

kauaks kui võimalik; nii kauaks kui võimalik peab Proteus jääma proteuslikuks, sest üksnes Proteuse loomuga inimesed on kutsutud metafüüsika jutlustamisele. Otsustasin maailma tagasi pöörduda.

Algan tähendada oma reisi ümber maailma. Euroopal ei ole enam midagi mulle anda. Tema elu on liiga familiaarne, et sundida minu olevust uutele arengutele. Enamgi veel, ta on liiga kitsalt piiratud. Soovin minna laiuskraadidele, kus minu elu peab saama täiesti ükskõikseks, et mulle teha elamise võimalikuks, sinna, kus arusaamine teeb tarvilikuks minu meetodite radikaalse uuendamise, laiuskraadidele, kus olen sunnitud unustama nii palju kui võimalik, mis ma seni olin ja teadsin. Tahan lasta mõjuda enesesse troopika kliimat, hindude mõtteviisi, hiina elu koodeksit ja paljude teiste ettenägematute faktorite hurmavusi; tahan vaa-delda, mis minust saab. Kui olen mõistnud kõik need koordineeritud andmed, siis pean ka mina olema ära määranud nende tsentrumi, pean olema ületanud aja ja ruumi juhuslikkused.

C o l o m b o.

Mis juhtus minuga Lanka rohelisel saarel? Igal tunnil märkasin muudatust eneses. Tunnen, et ses palavas taimelava-õhkkonnas on asjatu töötamine, soovimine, pingutamine. Midagi ei lähe korda, kui ainult see, mis ise tuleb. Ja uskumatu arv asju tuleb siin iseenesest, rohkem kui kunagi arvasin olevat võimaliku. Tõepoolest, kõik minus muutub spontaanseks. Vastupanematult haihtub mu tahe. Olen muutunud pehmeks, leplikuks olevuseks, kes maitseb elu auahnuseta ja loova ihata.

Kõik minu elu näib olevat muutunud oletsemiseks. Kõnelen troopika floorast ja mitte põhjalaiuskraadide omast. Meie juures nõuab taimeline elu minimaalset, — elamise vorm, mis vaevalt rahuldab iseennast. Siin nõuab ta ülimmäära. Need taimed, mis ühe ööga tõusevad maast taevasse, sarnanevad jumalatega elujõus. Siin muutub kogu elu vegetatiivseks vormiks, isegi vaimuelu; vaim muutub ronivaks nagu troopika taimed. Juba mõistan eneses, et troopikainimese vaimuelu on arusaadav ainult botaanika vaatekohalt. Tema kujutused õilmitsevad nagu lilled, metsikud, lokkavad, segased, pingutuseta, aedniku järelevalveta. Niiviisi kindlasti peaksime seletama hindu mütoloogia ajalugu. Põhja-lääne tarkade valjud õpetused ei võinud kaua püsida lõunas. Nende lihtsus arenes kiirelt sihituks ülilopsakuseks. Tuhanded jumalad tärkasid viljakast maapinnast, nagu seemned peale vihma. Hindu doktriin oma piiramatus rikkuses on mõistetav ainult vegetatiivse protseduurina.

... Maya doktriin, mis kuulutab maailma irreaalsust, on sama lahutamatu troopikast kui põhjamaade usk välisesse maailma. Põhjas, kus inimene peab alatasa tungima loodusesse, et teda tegevuses hoida, ei ole tal midagi loomulikumu, kui võtta loodust tõsiselt. Kui, teisest küljest, võetakse looduslikke protseduure nähtavaina, kui vaimul ei ole vaja sellega tegemist teha, siis on samuti arusaadav, et ei võeta ühtki fenomeni tõsiselt.

... Maya doktriini võrreldi filisofiatega, mis Euroopas esitavad maailma irreaalsust. Säärane võrdlus ei suuda paika pidada, isegi pealiskaudselt. Kõik Euroopa idealistid, sel määral, kuivõrt nad on ausad, olid verevaesed teoretikud, kes andsid suurema tähtsuse loogilistele argumentidele kui kogemusele: ükski lään-

Jane ei või tõeliselt uskuda Maya'sse. Ja sellegipoolest on vaime, kel on õigus jagada buddistlikku ilmavaadet elu kohta. Inimene, kelle kultuur on vana, leiab ikka raskema ja raskema olevat end realiseerida mingisuguses vormis. Tema mõtted, tema liigutused, tema teod ei tähenda midagi tema enese suhtes. Tema ei saa olla idealistlik ja teda ei saa teha idealistlikuks tema tegudega. Säärane suhe võrdub buddistlikuga. Kuid tagajärjed on täpsalt vastupidised. Buddist on õnnelik, sest ta ei soovi midagi muud kui välja pääseda omast isiklikust elust. Moodsa eurooplase olukord on selle vastandina traagiline, sest tema olemuse moodustab elukirg; ta peab ennast nagu jõuetuks sel määral, kui ta ei saa realiseerida ennast. Eitada absoluutset olemist, mis on nihi- listliku buddismi lunastus, on võimatus eurooplasele.

Ameerika poole.

Mul ei ole kaotada aega. Enne Kaliforniasse jõudmist pean vabastama oma hinge kõigist sidemeist oriendiga. Muidu kõlaksid ebapuhtad helid minus, nagu siis, kui üks noot, mis on ilus oma- ette, mida on peetud pedaaliga, kantakse üle teise tonaalsusega meloodiasse. Mul on vaja kõiki oma jõude, sest see transpositsioon ei ole kerge. Mitte üksnes ei ole mul soovi tundma õppida Ameerikat, — vaid kardan seda maad, mul on ta vastumeelne. Kuid ei tohi kunagi võtta isiklike sümpaatiid ja antipaatiid tõsiselt; nad näitavad ainult nende omaniku piiratust. Kahtlemata teenivad Ühendriigid, et neid vaatama minnakse; siin on realiseeritud võimalusi, mida kuskil mujal ei ole olemas, ja üksnes asjade positiivne külg teenib, et nendega tegemist tehakse.

Kui lähnen San-Francisco'le vaimu negatiivses ja vaenulises seisukorras, siis ei saa vastu võtta ma positiivseid elemente ja oleksin võimetu ühte sulama selle maa vaimuga. Armastuseta ja ennast salgamata on võimatu midagi mõista maailmas; nii kaua kui püsib ka kõige pisem kritiseerimis-kalduvus meie arusaamise tsentrumis, on lootuseta olla õiglane võõra vastu.

... Kui võrdlen ida lõpetatud kultuure meie kasvavate kultuuridega, leiän et on võrdlematult kultiveeritum sisemine inimene idamaalaste kui läänemaalaste hulgas; kõige kõrgem idamaa subjektiveet näib olevat muutunud objektiivseks võimuks. Ma ei usu, et ükski kristlane, välja arvatud kõige suurema andelised, mõistaks nii sügavalt armastada kui hindu bakta, tunda nii inimlikult kui buddist, või oleks küllastanud oma hinge säärase moraalse tundmustega kui Konfutsiuse õpilane; kuid meie juures on armastus, moraalsus ja inimsus muutunud objektiivseteks võimudeks, aga sama ei või öelda idast. Kuna meie maal isegi sisemiselt toores inimene on sunnitud teatud määrani toimima kõrgeima ideaali järele, ei sunni asiati midagi näima kultiveerituna, kui ta seda ei ole, ja sel põhjusel jätab rohkem soovida keskmise inimese käitumine idas kui läänes. Üldiselt: meie toimime paremalt, kui meie ise väärt oleme.

Meie oleme oma olemise ületanud oma institutsioonide kaudu. Meie mõistus on tunnistanud soovitavaks igähele seda, mida ainult pühak nõuaks eneselt, ja ta on välja mõelnud mehhanismi, mis kindlustab automaatselt selle soovitava realisatsiooni. Selle meetodi kahjud on silmapaistvad: võimalus realiseerida head materiaalselt teeb meid pealiskaudseteks; inimene harjub ootama oma

päästmist välispidiselt ja jätab oma sisemise kultuuri hooletusse. Kuid meie meetodil on ka suured paremused ja nende vaatlemisele tahan asuda täna, sest tahan eneses äratada sümpaatliku suhte lääne vastu.

Tagasitulek.

Kui mõtlen pikka teed, mida olen jälginud, küsin eneselt, kas olen asjatuil põikteedel rännanud, siis vastan: ei, ja ütlen seda kindlamalt kui iialgi. See on igavesti õige, mis õpetab hindu tarkus, et hinge peavad läbistama kõik kogemused, kuni ta saab küpseks arusaamise õnnistusele, sest ei ole teist teed; see, kes jõuab eesmärgile, ilma et näib olevat kunagi teelt kaldunud kõrvale, saavutab selle ainult näiliselt. Sest eesmärk ei seisa mitte välises objektis, vaid sisemises muutumises... Sel põhjusel, mida rikkam on loomus, seda enam on tal vaja kogemust. Sel põhjusel on reis ümber maailma inimesele kõige lühem tee tema peaisiku juurde."

Eriti tahaksin „Tagasituleku“ sõnu alla kriipsutada. Need võiksid olla igäihele otse elu juhtlauseteks: see viiks meid enesesse süvenemisele, enese tundmisele, annaks meile paljudeski asjus objektiivsema otsustamisvõime, viies meid filosoofilisele rahule juba varasemais aastais, kuhu meie muidu alles jõuame arvesse võttes temperamendi ja energia küllust rauevamas eas.

Huvitav on, kuidas mõjub kauge-ida igasse inimesse, kes satub tema mõjukonna piiridesse, võttes nendena nii geograafilisi laiuskraade kui ka vaimlisi mõjutusi, neid mõlemaid üheskoos. Sest ei saa neid kahte üksteisest lahutada: ei oleks orientaalne filosoofia ja kogu mõtteilm, ilmestugu see ka kunstides ja kirjanduses, eraldatav ega mõeldav väljaspool neid kliimatilisi tingimusi, milles on nad sündinud. Nagu ei ole eurooplasele pea arusaadavgi või on vähemalt raskeit arusaadav kogu idamaaline ideestik, kui tal puudub isiklik kogemus oriendi maadest, isiklik kokupuutumine maa ja rahvaga. Nagu mingiks salapäraseks ja meie kliimatilisel pindalal täiesti võimatuks ja seega arusaamatuks mõistatuseks osutuvad meile idamaa inimesed ja nende kultuur. Viibides aga ise neil maal, tundes sealse päikese lõpmatut küllust ja olles tema otsekoheste kiirte vastuvõtjaks, nautides seda ja jõudes selles küllastusenäi, kuna kogu see lopsakuse hoogsus ja liialdatud ilu ületab meie kainestatud põhjamaise vastuvõttevõime, hakkame alles märkama, kuidas meis enestes on tekkinud ja idaneb mingi ümbersündimisprotsess, nii kehaliselt, hingeliselt kui ka vaimliselt. Tunneme enese idamaastumise algust ja ühtlasi langeb nagu mingi kate meie silme eest, ja meile avanevad idamaalise mõtte ilma käigud, mis varemini paistsid nii salapärastena, tunduvad nüüd täiesti harilikkude ja loomulikkudena: meie oleme nende mõtte ilma värvail. On muidugi eri küsimus, kui suurel määral suudab meie kehaline organism kohaneda idamaalise kliimatilise olukorraga ja kuivõrra suudab vastu võtta ja eneses ümber töötada meie vaimne organism idamaist, nii looduslikus kui ka vaimlises mõttes. Oletan, et meie sel teel just väga kaugele, vähemalt mitte lõpuni tungida ei suuda: meie kehaline ja vaimline organism ei ole selleks tarviliselt kujunenud, et enesesse mahutada idamaist õpetatud kultuure terves nende ulatuses, mis nõuab aastasadasid kestnud ettevalmistusi samades oludes ja tingimustes. On juhu-seid olnud jälgida ja vaadelda inimesi, kelle paremad aastad,

mõnikord isegi kümned aastad on möödunud idamaal, eraldatud keset pärismaalasi ja nende mõtteilma, ja siis nendega kokku puutudes ei suuda vabaneda tundmusest, nagu oleks sul tegemist mürgitatud inimestega, kelle haiglust tunnend, kui neid inimesi vaatled kõrvuti idamaalastega ja samuti neid kõrvutades ka läänemaalastega.

Agas kui vajaduslik on õieti meile ammutada enese leidmiseks, enese vaatluse ja analüüsi õigete radade kättesaamiseks juhtnööre idamaisest filosoofiast ja üldse sellest mõtteilmast, mille kõrval vähenevad meie moraalne ja muudki normatiivsed õpetused kärbusteks hiiglaste kõrval ja meie ise leiame tarvilise vahemaa, millelt võime vaadelda, mõõta, hinnata ja siis ka ümber hinnata oma ideelisi suurusi.

Selleks kõigeiks on paremaks teejuhiks Hermann Keyserlingi kaunim teos „Das Reisetagebuch eines Philosophen“, mida autor soovib lugeda nagu romaani, mitte aga kui raskepärast teaduslikku raamatut. Ja tõepoolest, seda teost võib romaanina lugeda, kui meie ei nõua viimaselt üksnes kriminaalset põnevust ja pikantsete stseenide kõdi.

Bernhard Linde.

Kirjanduslik ülevaade.

Mait Metsanurk: Viimne päev. Novellid. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus 1927. 180 lk. Hind 250 mk.

Nagu käsn imeb enesse Metsanurk ühiskondlikke elunähtusi — et neid kristalliseerituna ja ümbertöötatuna ühiskonnale tagasi anda, enesest välja puserdada.

Juba oma esikteosest „Jumala lapsed“ (1910) peale, üle „Orjade“, „Ennäe inimese“, „Vahesaare Villemi“ ja teiste rea on ta jõudnud oma tänavuaastastes viimastes raamatutes äärmiselt ühiskondlikult teravasse ja vastolurikkasse õhkkonda.

Peaksime pidama Metsanurka meie esimeseks publitsistiks. Kuid täiel määral ta neid nõudeid siiski ei rahulda: ta enamasti ei näe ega kujuta meile ühiskonda laiemas ulatuses, läbilõikes mitmest seltskonnakihist korraka, ülevaatlikult, laiapiirdeliselt (välja arvatud „Valge pilv“) — vaid tema lemmiktüübid või -ained on üksikud poolhaiglasel nähtused, mil sotsiaalne iseloom, mille kaudu teosesse saab tilgutada enese vimma ja sappi.

Kuigi seda mainitud omadust võiks pidada ebavooruseks, on Metsanurk meil siiski praegu ainukesi kirjanikke, kelle tõis kajastuvad kõige teravamini tänapäeva helid, toonid ja värvid, tänapäeva võitlused, võitlusobjektid: leib, raha, idee.

Metsanurka inspireerivad tänapäeva tormava elu elemendid, temas nagu kaleidoskoobis ringlevad pildid vaeste, nõtrade, viigaste ja mahasurutute elust.

Linnatänavalt, keldrikorterist, mädanevate pesunaiste, liig-sööjate mammonaomanikkude, saunanaiste poegade, jalutute, pe-tiste ja murdvaraste keskelt leiab ta omale tegelasi.

See ei ole juhuslik sattumus, see on meeleline valik, meetodiline armu- ja lunastuseõpetuse refleks.

Ajal, mil meie poeedid viristasid laule maarjamaast, saatana varjust või Jehoova surmast, on Metsanurk teinud pika arengu. Ta on astunud ajaga kaasa, ta on jälginud ilmasõja lapakoledusi, kannatusi, vabadussõja sissikalduvustega ründeid, vennatapmisi — ja on jõudnud kodanliku inimese mant sotsiaalse inimese manu.

Ajast, mil hüplevad autod, sähvavad elektrirongid, kihutavad aeroplaanid, äri keeb taskus, majas ja tänavanurgal, mil elul on tempo nagu keeval ja kihiseval katlal, kust katsutakse välja rabelda, pinnale jõuda, tüssates, pettes, jalge alla tallates ja maha surudes nõrgemaid — on tabanud Metsanurk rütmi.

See on mehine, rusikaga andev, külm ja puine rütm — nagu sõdurite krapsuv astumine rivis, mootori metalline röögatatus tänavanurgal, lause, mis salvab ja pureb.

Midagi lihtsat ja pealiskaudselt on tänapäeva elus — seda on Metsanurga lauses.

Ei ole aega otsida sidesõnu, liita keerulisi süllogisme — autori käes tantsivad vaid infinitiivid, komad, punktid, mõttekriipsud. Peasi on kiirus ja täpsus. Eeskujulik stiilimeisterdus ses suhtes on novell „Algus“. Parim ja ühtlasem kogu Metsanurga loomingus.

Vahe enne-ilmasõjaaegse ja praeguse Metsanurga vahel ilmestub kaunis teravasti kogus „Viimne päev“. Selle kogu kaudu on isegi võimalik jälgida Metsanurga järk-järgulist arengut ja edasijõudu. Ta sisaldab novelle 1905. („Mistarvis“), 1913. („Pyramus ja Thisbe“), 1919. („Jalutu“), 1921. („Viimne päev“), 1924. („Algus“), 1925. („Ajakirjaniku suurpäev“, „Läbi tule“), 1926. („Proua Dagmari eelmäng“, „Rahu ja üksmeel“) ja 1927. („Peremees ja sulane“) aastast. Seega läbilõige kirjaniku terve enam kui kahekümneaastasest tegevusest, ennesõjaaegsest, sõjapäevilisest ja pärastõjaaegsest loomingust.

Selles loomingus on teravad vahed, vastolud — niisamuti nagu on olnud mõddalibisenud ajas. Igapäev ise ideed, igapäev uued juhtsõnad, üksteise otsa kuhjuvad sündmused ja mullistused.

Paljusid neist on registreerinud autori aju nagu seismograaf, paljud on jäänud tumeda tagapõhjane teostesse aimatavaiks.

Sellepärast puudub „Viimsel päeval“ sisuline ühtlus, liiga pikk on ajaline mõõt, mille piires novellivalik tehtud. Ta sisaldab eneses liiga vähe, et olla täieline ülevaade möödunud kahekümne viimase aasta ümbersünninguist, mullistustest, liiga palju aga siiski mitmesuguse aja ja selle sotsiaalsete nähete elemente, et alal hoida terviklikkuse tunnet ühest jäävast ja teatavast.

„Viimses päevas“ leidub novelle ajast, mil Metsanurk veel kummardas kunsti ürgmuusi: a r m a s t u s t, siis teisi, millel teine põhikirg: n ä l g domineeriv, aga ka juba kolmandaid, kus isiklik jumal: idee ja tahe on teinud Metsanurga oma viirikuisitsetajaks.

Sellele viimasele näib Metsanurk ikka enam ja enam pühenduvat. Sellastel printsiipidel põhjenevad novellid nagu „Viimne päev“, „Algus“, „Proua Dagmari eelmäng“ ja teised, sellane on Metsanurga viimane romaan „Jäljetu haudki“.

Neis figureerub tugeva jõuna inimese isiklik tahe, enese pühendamise millelegi, „tatsensch'lik“ kindluse kasvatamine iseeneses, kuni tekib kokkupõrge teise vastassuunas liikuva nähtusega, tuleb juhatus, mis hävitab, purustab, või viskab üles, püüete ja saavutuste harjadele — täitub saatatus, kõigevägevam.

Säärane meetod võimaldab teravaid vahekordade-käsitlusi, isiku piires ühiskondlikkude nähete valju kriitikat kui ka subjektiivsete võistlevate elamuste täpsat jälgimist — nagu Kristjan Raudma juures.

Huvitav on sellepoolest väike kild „Mistarvis“. Ümberringi alevi viletsused: pori, mustus, vaesus, haigused, nälg. Aga inimehene siiski tahab elada, — olgugi et tal midagi ei ole peale viletsuse, peale puuduse, nälja — tahab elada selleks, et tungida nende kodadesse, kes on külluses, tahab näidata neile enda räbalaid, viletsust, mustust, roppust ja häda, tahab rikkuda nende söögi- ja joogiisu, tahab äratada prassijais jälestust elu (minu harvendus. R. S.!) vastu. Ja kui tal korda läheb silmapilguks rikkuda nende elumaitsmist, siis — usub ta — pole ta asjatult elanud.

See kild on kirja pandud juba 1905. aastal, vist ärevate päevade keeriseski, ja juba siis on asetsenud autori hinges need tuttavad tunded ja protestimeeleolud, mida ta pärast on kristalliseerinud igasse järgnevasse töösse.

Siit peaks järgnema otsus: Metsanurga areng ilmavaates ja mõttelaadis on piiratud, ammu kindlaks kujunenud ja kivenenud, tema areng käib enam välimist, vormi- ja kooreküsimumst mööda kui sisus. Seda tõendavadi mitmed ta hilisemad teosed.

Muidugi mõjutusi, täiendusi on omandatud siit ja sealt, on püütud ja oldud „modern“ ning päevakohane. Kuid põhi siiski on vana ja sama, sest ei ole ju ühe isiku võimupiiris omada kõike, suuta kõike, saada kõike — igäühe tee on enam-vähem ette juba kindel.

Erinev joon, mida Metsanurga varemates teostes vaevalt märgata, on „Viimse päeva“ viimaste aastate novellides iroonia. See on kuiv, asjalik, lõikava ilmega, aga sagedasti värvita ja välja-paistmatu. Sageli võib seda tajuda vaid kompositsiooni ja sündmustiku käigust, sõnades peaaegu sugugi mitte.

Säärasena, tugeva tegevustik-irooniaga on paremaid kordaläinuid novell „Rahu ja üksmeel“ (1926). Härra ja proua Otte liig-söömine, rasvaminek, viimsed katsed sellest pääsemiseks ja siis üksmeelne ja rahulik allumine rõhuvale rasvatõvele.

Iseenesest, kui seda novelli analüüserima hakata, võiks pidada teda suurepäraseks tänapäeva, pealesõjaaegsete rahajõmmide eluviiside paljastuseks, kus jälle kerkib esile seesama Metsanurga tuntud mõttelaad: võrdlus.

Ühel pool igasugustes elumõnustusel prassimine, rasvumine, ägamine liig-külluse all — teisel, nagu tegelikust elust igapäev näeme, äärmine puudus, nälg, võitlemine kõhutäite, ükskõik kui viletsagi eest. Sellaste võrdpiltide maalimises peitub Metsanurga ja tema „Viimse päeva“ tugevus ja väärtus.

Teine samalaadiline ja meisterlik novell täis külma irooniat ja jälestustäratava kannatamise ja puuduse kirjeldusi on nimi-novell „Viimne päev“.

Lesel pesunaisel Krõõdal mädaneb külg, nälgivad lapsed, tööd ei ole. Igast nurgast vahib vastu Viletsus, Vaesus ja Häda, kes on otse kehastunud olevusteks saanud seal hädade maal, alevikus.

„Politseinikke võib osta, angeldajat tüssata või kohtusse kaevata, vähemalt ähvardada, aga Viletsus ja tema kaks venda olid halastamatud, olid väeramatud, olid kõikvõimsad.“

„Teati veel olemas olevat Jumal. Aga see elutses kõrgemates kohtades, armastas enam üksindust, hoidus inimesist eemale või

liikus ainult kirikhärrade ja köstrite seltsis, õnnistas rikaste sissetulekut ja väljaminekut.“

Ta läheb kirikhärra juurde, see õpetab: Viletsus, Vaesus, Häda, need kõik on jumalast saadetud. Tema on sind kodu otsinud, sest et temal on sinuga üks armunõu. Seepärast ei pea sa paluma, et ta Viletsuse, Vaesuse ja Häda ära saadaks sinu juurest. Vaid palu ainult:

„Sinu tahtmine sündigu...“

Krööt läheb kodu poole ja ümiseb enese ette, hambaid kiristades: „Sinu tahtmine sündigu?! Aga täna peab minu tahtmine sündima!“ — läheb ja viskab enese rahajumala auto alla.

Tema saatus peab täide minema, autorataste all ristlevad kaks kokkupõrkunud põhjust: saatus ja elamistahe, mis muutunud eluhävitamise tahteks peale igasuguste väljapääsu-võimaluste kadumist.

Novell „Ajakirjaniku suurpäev“ liitub eelmistega. Kuna vastkirjutatud (1927. a.) novell „Peremees ja sulane“ on üks paremaid, mis kirjutatud vabadussõja ainetest. Siin on peent inimesetundmist, huvitavat psühholoogiat ja groteskselt tabatud vaese inimese elu otstarbetust.

R. Sirge.

Hugo Raudsepp: **Sinimandria**. Komöödia 15 pildis. „Noor-Eesti“ kirjastus, Tartus 1927. Peet Areni illustratsioonid. 141 lk. H. 225 mk.

Meie viimase aja lavateoselises toodangus on H. Raudsepa — Milli Mallika — teosed hakanud omandama järjest väljapaistvamata ja tooniandvamat kohta. Juba „Demobiliseeritud perekonnaisaga“ pani Raudsepp enesele draamatikuna rahuldava aluse, olgugi et teos seekord arvustajaid ei rahuldanud. „Ameerika Kristusega“ ja „Kohtumõistja Simsoniga“ püüdis Raudsepp ületada kogu eelmise eesti draamakirjanduse. Osalt on tal see ka täiesti korda läinud: ta on suutnud leida omapärase ala, tooni ja stiili oma lavateostes — mis on täitsa ehtne, puhtraudsepalik-mallikalik filosoofitsemine suurte ideede ja mõtete kallal väikeste naeruväärsete inimeste ja koomiliste situatsioonide kaudu; seda kalduvust detaili, mosaiikmeetodisse võib võtta Raudsepa kui koomiku vooresena — sest see võimaldab huvitavaid momente laval, — kuid arvestades draamatehnika ja kompositsiooni nõudeid, seda igakülgselt kiita siiski ei saa. See kahandab teose kogumulje mõjukust, jätab üksikuid tühje, auklikke kohti teosesse, mis aga on loomulik spontaanse loomeviisi viga. „Sinimandria“ on kahtlemata kannatanud selle all kõige enam. „Ameerika Kristuses“ detailid kokku moodustavad mõtteviibetega mingisuguse terviku, „Kikerpilli linnapeades“ kannab teost eesmärk, kahe võistleva poole ühine siht — linnapea koht, — „Sinimandrias“ aga puuduvad võistlevad pooled, puudub pilte ühendav silmaganähtav põhjus ja tarve, mispärast see komöödia oma ehituselt sarnaneb enam novelli-, jutustuse-, anekdoodi, kui draamavormiga. Fantastika, mis peab olema allilma ja unistuste saare — Sinimandria — miljöö, ja tegelaste nimedes (Sarvik, Peninukk, Öökoll, Molkus — Iontrused; kaks sunnikut — sarviku pojad, Meriätt, Esipapp, Pärapp, Raemeister, Paks härra, Kõhn härra, Ümarik eit, Piklik eit; Vaimu Tribunaal: Ehitaja, Kujur, Luuletaja, Helilooja. Mõttetark, Sportlane, „Sinimandria“ President, Sõge, Kurt, Käärak, Lombak, Nuuskur, Kikimoor, Silepeeter, Viinanina, Merineitsid jne.) ei vabanda seda laialivalgumuslikku puudust. Meie

ajal peab olema ka fantastika tihe, loomulik ja reaalne, reaalse meeltega tajutav ja arusaadav. „Sinimandria“ aga sageli seda ei ole, loed, otsid piltide ja tegevuse mõtet — kuid leiad vaid sõnu, dekoratsiooni, värvi.

Eelmist väidet Raudsepa toodangule üldiselt peale suruda oleks täitsa ülekohtune, kuid „Sinimandria“ suhtes pole ta seda mitte. Raudsepa suurimaks vooruseks jääb ju eesti draama väljaviimine Ed. Wilde iganenud vanarealismis ja A. Kitzbergi külaromantika-draama õhkkonnast üldinimsuse, ajajärgu ja ühiskonna motiividele, draama tehnilise külje arendamine, — kuna ideedelt on Raudsepp siiski jäänud enam-vähem konservatiivseks, kodanlikuks, sotsiaalselt mõtlevalle väheitlevaks ja passiivseks, — siirdumine säärasel kujul, nagu „Sinimandria“ näitab, fantastilistele ainetele, sümbolite tarvitamine Raudsepal kõige paremini õnnestunud ei ole, kuid pioneeriks jääb ta siiski ka siin.

Raudsepa on vallanud „Sinimandrias“ tema juures senini harva ilmestunud joon: elegia, traagika, kurtmine elutühisuse üle, seega õieti traagikomöödika — kui see on küllalt täppis nimetus. Peaaegu ibsenlikkude („Peer Gynt“) lausetega algab „Sinimandria“: „Oo, õudne hää! kui viimsepäeva pasun! Mis olen ma? Kus asun?“ ja jätkub 27-dal leheküljel kirjanik-looja ehk ka kogu maise inimelu otstarbetust ja tühisusi rõhutades: „Mu nimi kustub, jäljetuks jääb töö? On hinge unistused seebimull? Ja mõte igavikust null? Mu matab vaikimise pilkne öö —?“

Sellase mõlltoonilise õhkega ja matusestseeniga avatud teos loob esialgu draama mulje peaaegu, kuid mida enam sukeldume „Sinimandriasse“, tema üksikutesse piltidesse, fraasidesse, mõtteviibetes, edasi jõuame arengu käigus, seda koomilisemaks muutuva situatsioonid, vaheldudes paradoksaalsete naljateradega ja teravmeelsuse-välgatustega. Näib seisvat Raudsepa õhete ja traagikagi taga vaid ironia, pilge ja kibe, surutud naer.

Kuid see alguses sissepõimitud nukker toon päriselt ei kao ka lõpul, olgugi et „Sinimandria“ autor — jumal — kangelane Andreas on saanud mustatööliseks oma enese paradiidis, et ta uskudes valejumalat Ahtit, selle „loomingu igavest tõusu ja edu — võib rahulikult jätkata oma sõnnikuvedu“, ütleb lahti enese „Sinimandria“ kroonist, looja aust, hakkab asunikuks iseene fantaasias loodud saarel, salgab iseene ja tunnistab Ahtit — ebajumalat, keda kumardab tema loodud saare rahvas, sest järjest nurjuvad Andrese enese jumalana maksmapaneku katsed, — lood-asjad, saarerahvas, ei taha tunnustada enese loojaks subjekti, kes neist närtsim ja armetum, kel „lilla nina ja ots on madal! ja lõual hädal!“ Küll püüab Andrese kaaslane ja sekundant teises ilmas, Sarvik, konstateerida tõde, et: „Õiget loojat tuntakse sest, et ta märksa närsem on oma teosest“, kuid maksma jääb teine tõde: „Looja on suur nina üleval. Aga maabudes tast saab patuoinas ja ohvritall“ — Andreas sunnitakse alluma ja ennast salgama kõigi korrapäraste „Sinimandria“ reeglite, kommete ja väimutribunaali otsuste järele.

Jumal-looja mõte ja idee naeruvääristub inimlooja naeruvääristumise läbi, religiooni-dogmades aastasadu ülistatud looja-olevus kistakse aluselt loogiliste väidete abil, sest „vaid edukäik on sedasi: kus lõpeb jumalate võim, seal inimene — nende hõim — ehitab edasi, kui omakord ta saanud loojaks.“ Aga see ei

ole veel kõik: „Õilne vaim väljendub nooblis sildis ja väie jumal ilmutab end sharmandis pildis. Oled peene kui ritv või jäme kui tünder: õige nuki sulle annab alles esitumunder“. Tähendab: moodne jumal tarvitagu moodsat etiketti, kui ta üleüldse tahab olla jumal. Meie aeg vajab enam dekoratsiooni kui sisu, jumal ei ole sisemine, vaid välimine tarve, jumal on moeasi — nagu puuder, oxford-püksid või sport.

Jumalaküsimus on huvitanud Raudseppa juba varemaltki, „Ameerika Kristuses“. Seal oli päevakorral inimklasside, nende eesmärkide jumal, siin üleüldine põhimõttelik naeruvääristamine. See on üks suuremaid mõtteid Raudsepa senises loomingu, selle juurde jõuab ta ikka välja, põlvneugu teos maisest või irrealsest ilmast.

Säärane ühele ainsale punktile toetumine, ja just sellele punktile, teeb „Sinimandria“ kui lavateose ideeliselt liiga kokkusuutuks, kitsapiirdeliseks, väheseid huvitavaks, eluvõõraks. See on looja tragöödia, looja komöödia, kes iseenese loodud maailmas on sunnitud ära salgama ennast.

Kuid kas ei ole just see idee lavavõõras? Kui palju võib olla meil inimesi, kes suudavad tungida või süveneda sisse ideesse teost lavalt vaadates või lugedes? Kui arvestada, et meil on mõnikümme kirjjanikku, mõnikümme näitlejat, kunstnikku — siis vast need. Suuremale publikule jääb ta toredate ja teravmeelsete fraaside entsüklopeediaks, mida parajal juhusel siin-seal seltskonnas võib tarvitada tsiteerimiseks, lähemalepääsemist on raske uskuda. Sellepärast on küsitav „Sinimandria“ lavalinegi menu — olgugi et ta peaks mõjuma oma dekoratiivse kirevusega, tegelaste rohkusega, veidrustega — selles suhtes olid palju tugevamad „Ameerika Kristus“ kui ka „Kikerpilli linnapead“ oma reaalse, igapäeva-inimesele tajutavate ja igapäeva-tulipunkti olevate ideedega.

Otsides „Sinimandriast“ sümboleid võiks näidata siin-seal elavast tänapäevast võetud elemente, tüüpe, isikvinjette karikeeritutena ja ümbervormitutena. Raudsepp on tahtnud anda läbilõigelt tänapäevast; paraaditsemistest, prassimisest, tseremoniaalsusest ja välisest hiilgusest, kuid ühtlasi ära märkida ka kõige selle taga valitsevat hingetust, tühjust ja labasust, iseenese äramüümist heaoleku, eest, loodute ja looja vahetõrka ühes viimase naeruväärsusega — nii on saanud palju sõnalist dekoratsiooni, kirjusid pilte, huvitavaid lauseid, mida pealiskaudselt vaadates fantastiliseks nimetatakse.

Eelnimetatud traagilise elemendi olemasolu põhjal võiks väita: „Sinimandria“ on komöödia fantastilisel tagapõhjal draama elementidega, milles arenevad kõrvuti kaks poolt korraga: dramaatiline sisu ja koomiline situatsioon. Üldifmes nad sulavad kokku, kuid üksikutes piltides võib tunda teravat erinevust, mille tõttu kaotab Raudsepa tavalik ironia ja huumor siin-seal oma lopsakuse ja värskuse, muutudes tehtuks, väitvaks, otsitud rahvakõnekään- dudega rõvetsemiseks.

Oma vormi ja stiili poolest näib olevat „Sinimandria“ üldse enam paroodia kui tõsiselt võetav komöödia. Vemmalvärres järgneb vemmalvärsele, ürgriim ürgriimile tavalikkudesse proosaridadesse asetatuna, vältides värsimõõtu ja rütm, põimides paiguti enesesse kulunud rahva- ja turuleksikoni sõnakõlke moonutatud kujui: „Kus iial poiss ja plika — seal suudeldakse ikkal“ või „Olin oma

vanemate ainukene vara — kõik mis ma sain selle jõin ma ära“. Säärane leidlikkus on andnud põhjust kurta „Sinimandria“ labasuse üle.

Paradoks ja fraas on ju olnud ikka Raudsepa armsamad väljendusvahendid — nendest on sündinud „Sinimandriagi“. Isegi tegevustik üksikutes piltides on kirju ja karjuv nagu lause, targutav ja sümbolirohke, sarnane autori mõttega, mis sageli kaudu kõrvalisi keerdteid ja nurgataguseid veab lagedale enesega mõnd uut ja uhket üllatust. See on üldiselt sama endine milli-mallikalik kerge naljatamine, ainult on jõutud arengus oma redeli ülemiste pulkadeni.

Kõige enam ilmestub see kergus üksikute piltide konstruktioonis.

„6. Unelm“.

(Andres kujutleb unes enese tseremoniaalset vastuvõtmist. R. S.).

„M o l k u s (pühalikult silmi jõllitades). Halleluja Sinimandria majasteele — Jumalale, Keisrile ja Poedile! Halleluja ja Kürieleison! Kes seda ei usu, see veis on!

S a r v i k. Tore piiskopp on saanud molkusest! (Imiteerides.)
O i v a t s a k e s t ! O i v a t s a k e s t !

Ö ö k o l l. Uhuu!

S a r v i k. Suu!

P e n i n u k k. Stopp!

Ö ö k o l l (kepiga). Kopp-kopp-kopp!

K o l o n e l (nagu vedrust lavale visatud, käsi mütsi äärel). K o l o n e l !

S a r v i k. Kasarmusel!

K o l o n e l (kisendab Andrese suunas). A u ! A u ! A u !

S a r v i k. Oled sa harak või vau?

K o l o n e l. Auvahtide paraad!

S a r v i k. Ja siis napsid ja praad!

P e n i n u k k. Stop!

Ö ö k o l l. Kop-kop-kop!

K o l o n e l (viibates). Hip-hop! (Auvahid sammuvad hane-marsis lavale.)

K o l o n e l (juhtides). Himp-hamp — jäta tramp! (Auvahid seisatavad.) Krivatsiuh — viuh! (Auvahid pöörduvad näoga troonile.) Poisid prunti — igamees pool hunt! (Auvahid ajavad rinna ette.) Krambambuli — suu ammuli!

A u v a h t i d e k o o r. A u ! A u ! A u !

Ja sellases toonis kuni pildi lõpuni, ning mitte üksnes selles pildis, vaid õige mitmetes. Sellest ongi tingitud „Sinimandria“ sisuline tühjus paiguti. Ei aita siin fantastika ega dekoratsioon ega sõnad — jääb tunnistada „Sinimandria“ Sarviku sõnadega:

„Isiklikult öelda ei taha palju ega teha kriitikat valjut. Kui ka nigerik on teinekord vorm — aga kui rinnus mässas torm!“

R. Sirge.

II.

Paar märkust Koidula kirjatööde kohta.

„Eesti Kirjanduse“ 1925. aastakäigu 1.—8. nr-ga kaasas oleva „Koidula ja Almbergi kirjavahetuse“ 106. leheküljel leidub ütlus: „Mina olin kirjutanud ühe raamatu Prantsuse esimesest revolutsioonist, esimene osa oli ju poolelt trükitud — nüüd on censur ärakeelnud manuscripti jatku... Eestlasi valitsus kardab revolutsionäriks ja demagogideks saada“.

Nendest sõnadest ei saa lugeja pisemat aimu, missugusest raamatust siin on kõne, ning nõnda on asi käesolevale rahvapõlvele koguni tume. Oma mälestuste järgi võin selle kohta anda kindla seletuse. Kõnesolev raamat ilmus pea mainitud kirja kirjutamise järel (mis oli 28. novembril 1873), 1874. a. kevadel. Nähtavasti oli käsikirja valmisolekust Jannseni tutvuskonnas enne juba lalemalt teada saadud, sest raamatu ilmumist teatas „Eesti Postimees“ üsna isemoodi. Olevat H. Laakmanni juures trükitud ja müüa „Martiniko ja Korsika, — see ammudoatud juturaamat“. Midagi ligemat teadet ei olnud ja mingit arvustust temale ka ei tulnud (seda sündiski kõnesoleval ajal väga harva). Nähtavasti oligi raamatul ta ootamise järele õige hea minek; ta ulatus isegi minu kodukohta, Setu piirimaale. Autori nime raamatul peal ei olnud, aga ta isemoodi värvikas kujutuseviis ja mahlakas keel tunnistas vilunud kirjaniiku kätt. Sisuks oli raamatul Prantsuse revolutsiooni eelajajalugu. Jutustus algas Napoleoni esimese abikaasa Josephine eluloo kirjeldusega, kes sündis Martiniko saarel, kust noore neituna tuli Pariisi. Sellele järgnes Napoleoni perekonna ja ta noorpõlve kirjeldus Korsikast. Selle aine järgi oli siis pandud ka raamatu nimi.

Igapidi avaldas raamatu sisu muljet, et ta oli kujuliselt algupärane töö, mitte ümberkujundatud tõlge, nagu eelmised Koidula raamatud: „Peruamaa viimane Inka“ ja „Judit ehk Jamaika saare viimased maroonlased“ (viimasest on kõne ka Almbergi kirjades Koidulale). Muidugi olid küll siingi aluseks võetud vöörakeelsed allikad, kuid igatahes võis Koidula õigusega öelda, et see oli tema kirjutatud. Õige osavalt ja mõnusalt oli ta selles teoses kokku põiminud ajaloo faktid ja lõbusa vestetooni, nii et raamat äratas rohket huvi ning tekitas tähelepanu. Mis aga lugejale tundus väga vöörastavalt, oli ta koguni järsk lõpp: jutustus katkes sõnapealt nagu harilikult ajalehe joone all olevas jutus poolelijäämisel. Viimses lauses öeldi, et Prantsuse rahvuskogu esimeheks sai Alexander Beaharnais (kes oli Napoleoni esimese naise Josephine eelmine abikaasa). See asjalugu äratas muljet, et raamat on ainult esimene osa ehk anne pikemast jutust ning temale järgnevad pea teised. Seda oodati siis igatsusega ning, kui ei tulnud, imestati väga, kuidas ometi niisugune hea raamat enam edasi ei ilmu.

Alles 50 aastat hiljemini on eelmainitud Koidula kirja read sellele mõistatusele toonud lahenduse: edasillmumist takistas tsensori keeld! See asjalugu heidab õieti heledat valgust kõnesoleva aja tsensuurioludesse. Asjaolusid arvestades oli autor ise oma kirjeldusele küll andnud kõigiti tubli truualamluse (loiaalsuse) värvi, arvustades Prantsuse kuninga-koja teguviisi õieti pehmelt ning tagasihoidlikult, revolutsioonitegelaste talitust valjult laites ja hurjutades, nimelt Bastille'i hävitamist ja pariislaste Versailles's käiku. Suure ettevaatusega oli hoitud eemale kõike, mida võis vähegi lugeda revolutsiooni-õhutuseks ja -ülituseks, nii et lugejal küll kuidagi ei võinud mõttesse tulla „revolutsionäriks ja

demagogiks saamine". Kuid hoolimata kõigest sellest kartis ülemus seda ometi ja katkestas raamatu ilmumise. Väga arusaadav on säärasel asjalool Koidula kurtmine: „Ei ole himugi enam niisugustes takistustes sulge tõsse panna!”

Koidula võis muidugi pahandatult kirjatööst tagasi tõmbuda, kuid ta isa — „Eesti Postimehe“ toimetaja — ei võinud seda ju, vaid temal tuli teotseda kõigist raskustest hoolimata nii palju, kui „kitsas värav“ vähegi võimaldas. Selles asjaolus aga ehk seisabki võti paljudele nähtustele Jannseni toimetajategevuses, mille kohta praegune põlv pahaselt pead raputab ning võõrastades Jannsenile ette heidab „tagurlust“ ja „võimumeeste ees roomamist“, ära unustades, et toimetajal tuli tingimata arvestada asjaolusid, mida ta mingil moel muuta ei võinud, vaid pidi nendele kohanema, kui üldse midagi teha tahtis.

Õige huvitav on ka mainitud kirjavahetuses (lk. 111) leiduv märkus, et „Ma olen töötanud suvel Hunfalvy „Reis läbi Baltimaade“ tõlkimise kallal (muidugi saksa keelest, kuna ungari keel mulle kättesaamatu on), välismaal ehk võin ma vahest selle töö lõpetada“. Nähtavasti on aga asjaolud autorit takistanud seda tööd lõpule viimast ning nii jäi ka juba valmisolev käsikiri trükkimata. Sellest on küll väga kahju. Sest kõnesoleval raamatul on omast kohast suur tähtsus. Selles kujutati Eesti elu ja olu, mida ta autor esimesel lanlupidul a. 1869 Eestis käies isiklikult tundma õppinud, õieti huvitavalt ja Eestile väga heatahtlikult, tutvustati nõnda eestlasi esimest korda ligemalt välismaade kultuur- ja rahvastele, kõigepealt Ungaris, tõlgete kaudu aga ka Saksa- ja Prantsusmaal. (Muuseumis oli selles kõneldud ka Koidulast hästi ülistavalt.) Selle raamatu ilmumisele poleks küll tsensorigi tõket teinud.

Raamatul on oma väärtus veel praeguselgi ajal, kuna see kujutab õieti elutruult Eesti olusid mainitud ajal. Kahjuks pole Koidula järele enam keegi teine selle tõlkimisele asunud. Vahest sünnib see nüüd veel.

III.

Tiigi uulitsa revolvrüpaugust ja tõrvakanast 1878. a. detsembril.

Dr. E. Jannsen on kirjutanud „Eesti Kirjanduses“ 1925. aastakäigus lk. 336 mitmeid õige huvitavaid „Mälestusi ärkamise ajajärgust“. Need nõuavad ühes asjaolus täiendust.

„Teine terroristlik akt isa Jannseni vastu“ — aknast läbi luugi tema tuppa laskmine — ei jäänud mitte „avalikkuse ette toomata“, sest sellest kirjutas „Eesti Postimees“ ise kohe järgnevas numbris ning kirjeldas lugu laiemalt, kui E. Jannsen seda teinud. Laskja oli muidugi enne revolvrüpaugutamist Jannseni maja seinale Tiigi uulitsal tõrvaga joonistanud kaagutava kanna kaju, mis muidugi pidi olema toimetaja tegevuse mõnituseks. Kuid see oskas piigi ümber pöörata ja ütles oma sõnumis, et „mees oli maalinud enda kaju“. Teade lõppes sõnadega, et „mõrtsuka kuul ei ole meisse puutunud — elame edasi ja tahame töötada oma rahva heaks“.

E. Jannsen arvab, et „mineviku uurijate ülesandeks jääb seda asjalugu võib olla mingil teel selgitada“. Vaevalt on seda nüüd enam loota, sest kõnesoleva aja sündmused on ammu ununud ja andmed nende kohta kadunud, mis asjalooesse võiksid valgust heita. Seekord äratas sündmus küll õieti rohket tähelepanu. „Eesti Postimees“ sai lugejaskonnast mitmeid osavõtte- ja rõõmuavaldusi toimetaja hädaohust pääsmise pärast, millest ilmus lehes üks, põlastuse avaldusega, et „kuri käsi on end Tele elu vastu välja sirutanud“. Mis Tartus loo kohta arvati, ei

saadud mujal teada, kuid seal otsiti teo tegijaid küll koguni teisest leerist, kui seda E. Jannsen kujutab — äärmiste pahempoolsete olluste seast. „Ristirahva Pühapäevaleht“ arvas teos leidvat sotsialismi-õpetuse vilja, mis küll oli tühi kujutlus, sest sotsialismi ei tuntudki meie maal siis veel õieti ning isegi käremeelne „Sakala“ arvustas seda voolu õieti valjult, nimetades sotsialiste enamasti „linnaurledeks.“ Kuna aga juba sel ajal „Eesti Postimehe“ ja „Sakala“ vahel valitses õige vali vastolu ning „Sakala“ poolt tuli Jannseni tegevuse kohta õige kibedaid etteheiteid, leidus arvamisi, et kirjeldatud inetu tegu on idanenud „Sakala“ külvatud seemnest. Nähtavasti tundiski „Sakala“ end sellest arvamisest olevat puudutatud, kuna ta Tiigi uulitsa loost kirjutades seda muudugi kõvasti hurjutas, kuid tegu luges lihtsaks albiiks üleannetuseks, „Eesti Postimehele“ ette heites, et see „revolvrilaskmist südaõõli oma tühja töötuppa“ asjata suureks puhub ning sellega endale reklaami teha tahab.

Järgnevad uued sündmused saatsid muidugi Tiigi uulitsa tõrvakana loo peagi päevakorralt kõrvale ning see sattus unustusse. Teatavaks ajamärgiks aga jääb ta igatahes.

IV.

Väikesi õiendusi artiklijuurde „Teateid ja arvamisi Jókai Mór'i elu ja toodete kohta“.

(„Eesti Kirjandus“ 1925, lk. 141—145.)

Selle kirjutise teises punktis ütleb autor (Albert Kruus), et Jókai jutustus „Kurvadel päevadel“, mis ilmus „Postimehes“ 1886. aastakäigus, on „võib olla toimetaja dr. K. A. Hermann oma tõlge“. Selle kohta võin öelda kindlalt, et on ja h täiesti Hermann oma. Kuna mainitud aastal „Postimees“ oli alles õige väike leht, nädalas kord ilmuv nelja väheldase lehekülje suurus (teda hüütigi rahvasuus lihtsalt „väike Postimees“, vahetegemiseks suuremast „Eesti Postimehest“), siis oli toimetaja — otse niisama kui varematal aegadel J. V. Jannsen — pea ainuüks kogu lehe kirjutaja. Väljast tulevat kaastööd leidus koguni vähe, — ei palju muud kui kodumaa sõnumid. Nii siis tõlkis toimetaja ise ka lehes ilmuva jutu.

Selle vastu on ekslik järgnevas, kolmandas punktis leiduv ütlus, et kirjutis Maurus Jókai kohta „Linda Nelipühilehes“ a. 1897 (lk. 28) „osutub, nagu pateetilisest väljendusviisist otsustada, K. A. Hermann omaks“ — niisamuti ütlus, et „Linda“ ilmus „K. A. Hermann toimetusel“. Hermann pole ilalgi olnud „Linda“ toimetaja ega pole selles ajakirjas ka kunagi midagi kirjutanud, vaid „Linda“ toimetab peale ta asutaja L. Suburgi äraastumist a. 1894 peale H. Prants, nii ka 1897. a. ning mainitud kirjutis Jókai kohta on tema töö.

Niisamuti ka kuuendas punktis mainitud pikem eluloojutustus Jókai tema surma puhul, mis ilmus „Lindas“ 1904. aastakäigus lk. 351—354, kuna ka siis H. Prants oli (1898. a. peale ühes A. Jürgensteinniga) „Linda“ vastutav toimetaja; lehe sisu eest hoolitsesid küll enamasti teised jõud, aga kõnesoleva kirjatüki autor on H. Prants — mitte, nagu A. Kruus ütleb, „ilmselt dr. K. A. Hermann“.

(Järgneb.)

H. Prants.